

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Σχολή Κοινωνικών Επιστημών και Ψυχολογίας

Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών (2014-2016)

«Κοινωνική και Πολιτισμική Ανθρωπολογία»

Διπλωματική Εργασία

Στρατόπεδο Συγκέντρωσης: το βιοπολιτικό σύνορο της
εξαίρεσης.

Μαρία Σίδερη

A.M. 5214M014

Επιβλέπουσα:

Αναπληρώτρια καθηγήτρια Αθηνά Αθανασίου

Τριμελής επιτροπή:

Αναπληρώτρια καθηγήτρια Αθηνά Αθανασίου

Αναπληρωτής καθηγητής Γιώργος Τσιμουρής

Επίκουρη καθηγήτρια Νίκη Μαρωνίτη

Αθήνα 2016

Περιεχόμενα

Πρόλογος	4
Εισαγωγή	6
Μόρια	13
Μετεγκατάσταση	18
Hotspot	23
Το Στρατόπεδο Συγκέντρωσης	27
Ιστορική και πολιτική καταγωγή του στρατοπέδου	28
Η ανάπτυξη της βιοπολιτικής και η γένεση του ρατσισμού	29
Η ιμπεριαλιστική επέκταση και η διεθνής πολιτική	34
Οι πρώτες δοκιμές	36
Αναδραστικά αποτελέσματα	40
Το τέλος της ιστορίας, ακόμα να φανεί	45
Αντί επιλόγου	50
Δύο λόγια για το τέλος	53
Βιβλιογραφία.	54

“Oh, East is East, and West is West, and never the twain shall meet”

Rudyard Kipling, *The Ballad of East and West*. (1889)

What does nihilism mean?

That the highest values devalue themselves.

Friedrich Nietzsche, *The Will to Power* (1968:9)

Πρόλογος

Ένας πιτσιρικάς γύρω στα δέκα, φορώντας μαύρη φόρμα, γκριζο φούτερ και πλαστικές παντόφλες, περπατά με τα χέρια πιασμένα πίσω του, σκυφτός, κοιτώντας τις πλάκες του πεζοδρομίου. Το πεζοδρόμιο βρίσκεται στην οδό Μάρνη. Ο μικρός περπατά πάνω κάτω την ίδια απόσταση, η οποία αντιστοιχεί στην πρόσοψη του Golden City Hotel. Το Golden City, κάπου μεταξύ της πλατείας Καραϊσκάκη και της πλατείας Βάθη, είναι ένα από τα ξενοδοχεία τα οποία η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες μισθώνει για τη στέγαση των αιτούντων άσυλο που εντάσσονται στο Πρόγραμμα Μετεγκατάστασης. Είναι το ξενοδοχείο όπου συναντούσα τον Όμαρ, τον δεκαεννιάχρονο Σύρο συνομιλητή μου, καθ' όλο το διάστημα της παραμονής του στην Αθήνα, από τις αρχές Δεκέμβρη 2015 ως τα μέσα του Φεβρουαρίου 2016. Και κάθε φορά, ο πιτσιρικάς ήταν εκεί, στο πεζοδρόμιο έξω από την είσοδο, περπατώντας την ίδια μικρή απόσταση, για να με υποδεχθεί σαν παράξενος πορτιέρης, ανέκφραστος, με ένα ελάχιστο νεύμα του κεφαλιού.

Το 2015 εισήλθαν στην επικράτεια της ΕΕ περισσότεροι από ένα εκατομμύριο άνθρωποι, στη συντριπτική τους πλειοψηφία (πάνω από το 90%) από «χώρες παραγωγής προσφύγων» (όπως τις αποκαλεί η Ύπατη Αρμοστεία). Αυτό σημαίνει πως το 2015 εισήλθαν, στην ΕΕ των 508 εκατομμυρίων, δύο αιτούντες άσυλο για κάθε χίλιους Ευρωπαίους πολίτες.

Παρά τη χαμηλότατη αυτή αναλογία, καθ' όλη τη διάρκεια του έτους οι επίσημες αρχές της ΕΕ πραγματοποιούσαν σειρά διαβουλεύσεων και έκτακτων συνόδων, αντιπαραθέσεων και κοινών ανακοινώσεων, για τη «διαχείριση της προσφυγικής κρίσης».¹ Παράλληλα, σε εθνικό επίπεδο και στην πλειοψηφία τους, τα κράτη-μέλη της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης προχωρούσαν στην ενίσχυση των συνόρων τους και στην αυστηροποίηση των νομοθεσιών τους για το άσυλο, σε μία προσπάθεια περιορισμού – αλλά και παρανομοποίησης – των προσφυγικών ροών. Ως το τέλος του έτους, η αναστολή διατάξεων της Συνθήκης Σένγκεν είχε πλέον κανονικοποιηθεί και περισσότερα από διακόσια χιλιόμετρα φράχτη είχαν υψωθεί στα εξωτερικά (και όχι μόνο) σύνορα της ΕΕ. Παρά τις εξαγγελίες περί κοινής πολιτικής

---

¹ http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/index_en.htm

ασύλου, κάποια από τα κράτη-μέλη είχαν προχωρήσει στον περιορισμό των δικαιωμάτων των αιτούντων άσυλο μειώνοντας τη διάρκεια του καθεστώτος προστασίας και τις κοινωνικές παροχές, αυξάνοντας την περίοδο αναμονής για την οικογενειακή επανένωση, ενώ παράλληλα είχαν ελαττώσει το χρόνο για την πρόσβαση στην αγορά εργασίας.²

Μετά το κλείσιμο της λεγόμενης «βαλκανικής οδού» στα τέλη του 2015, μοναδική δυνατότητα πρόσβασης στην Ευρώπη – για όσους, αναζητώντας μία καλύτερη ζωή, έχουν ουσιαστικά εγκλωβιστεί στην Ελλάδα – αποτελεί το σύστημα μετεγκατάστασης. Στο πλαίσιο του συστήματος αυτού, δημιουργήθηκε μία σειρά επίσημων «δομών υποδοχής και φιλοξενίας», με προεξάρχοντα τα «hotspot». Πολύ πρόσφατα, το Μάρτιο του 2016, τα hotspot μετατράπηκαν σε κλειστά «Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης». Με το νέο νόμο για το άσυλο στην Ελλάδα, προβλέπεται πλέον η διοικητική κράτηση οποιουδήποτε εισέρχεται ή βρίσκεται χωρίς τις απαραίτητες διατυπώσεις στη χώρα.³

Εκείνο που φέρει ως νέο ο καινούριος νόμος δεν είναι η διοικητική κράτηση. Είναι ότι το αίτημα ασύλου στη χώρα μπορεί να γίνει μόνον υπό συνθήκες *de facto* κράτησης. Ως τώρα, η κράτηση των αιτούντων άσυλο συνιστούσε εξαίρεση.⁴ Με το νέο νόμο θεσμοθετείται η δυνατότητα παράτασης της κράτησης των νέων αιτούντων άσυλο, στα πρότυπα της κράτησης εν όψει απέλασης: σε κέντρα κράτησης και για διάστημα που «δεν δύναται να υπερβαίνει τους τρεις μήνες».⁵

---

² <http://www.icmpd.org/news-centre/2015-in-review-infographic/>

³ Ν. 4375/2016 (ΦΕΚ 51/Α, 3/4/2016). Συγκεκριμένα, ο νόμος ορίζει ότι «όλοι οι πολίτες τρίτων χωρών και οι ανιθαγενείς που εισέρχονται χωρίς τις νόμιμες διατυπώσεις στη χώρα» και «όσοι διαμένουν χωρίς τις νόμιμες διατυπώσεις στην Ελλάδα και δεν αποδεικνύουν την ιθαγένεια και την ταυτότητά τους με έγγραφο δημόσιας αρχής», υποβάλλονται σε διαδικασίες υποδοχής και ταυτοποίησης (στην καταγραφή των προσωπικών τους στοιχείων, τη λήψη και καταχώριση των δακτυλικών τους αποτυπωμάτων, την εξακρίβωση της ταυτότητας και της ιθαγένειάς τους, σε ιατρικό έλεγχο) (Άρθρο 9). «[Ο]δηγούνται άμεσα με ευθύνη των αστυνομικών ή λιμενικών αρχών» στα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης, όπου και παραμένουν σε «καθεστώς περιορισμού της ελευθερίας τους» για διάστημα που δεν θα υπερβαίνει τις είκοσι πέντε ημέρες (Άρθρο 14, §§1&2).

⁴ Το ελληνικό δίκαιο προέβλεπε ότι αιτών άσυλο μπορούσε να κρατηθεί μόνον υπό τον όρο ότι καταθέτει αίτημα ασύλου υπό κράτηση και εφόσον συνέτρεχε μία σειρά λοιπών προϋποθέσεων. Πρβλ. οι διατάξεις του Π.Δ. 113/2013 (ΦΕΚ 146, 14/6/2013) που καταργεί ο νέος νόμος.

⁵ Βλ. Άρθρο 46. Όμως η καταληκτική παράγραφος (4δ) ορίζει το συνολικό χρόνο κράτησης παραπέμποντας στο άρθρο 30 του ν. 3907/2011 (ΦΕΚ 7/Α, 26/1/2011), όπου και ορίζεται το

Εισαγωγή

«"Κράτηση" είναι ο περιορισμός σε ειδικό χώρο, με αποτέλεσμα τη στέρηση της ελευθερίας του προσώπου». Έτσι ορίζει η ενωσιακή και η εθνική νομοθεσία⁶ την ακινητοποίηση των μετακινούμενων υποκειμένων που διασχίζουν το Αιγαίο, διακινδυνεύοντας τη ζωή τους αλλά διεκδικώντας το μέλλον τους, μία νέα ταυτότητα, μία νέα θέση στον κόσμο. Η κράτηση στην οποία αναφέρεται ο νομοθέτης είναι διοικητική: διατάσσεται με απόφαση του οικείου Αστυνομικού Διευθυντή και, ανεξάρτητα από την ύπαρξη απόφασης ποινικού δικαστηρίου, αποτελεί εκτελεστή διοικητική πράξη.

Η διοικητική κράτηση, δηλαδή, πραγματοποιείται πέραν του δικαίου, μέσω γραφειοκρατικών διαδικασιών. Ακριβώς επειδή βρίσκεται έξω από τη σφαίρα του ποινικού δικαίου, μας θυμίζει ότι «η διαφορετική διαχείριση των ανομιών» (είτε σύννομων είτε νομιμοφανών) αποτελεί μέρος των μηχανισμών κυριαρχίας (Φουκό 1989:359). Και καθιστά προφανές, ίσως περισσότερο από κάθε άλλη μορφή άσκησης της κρατικής εξουσίας, ότι δεν είναι όλοι ίσοι απέναντι στο Νόμο.

Στο κείμενο αυτό θα ασχοληθώ με τους «ειδικούς χώρους» της διοικητικής κράτησης. Θα τους εντάξω στη γενεαλογία του παραδειγματικού, για τον 20^ο αιώνα, κρατικού θεσμού για τη διαχείριση των «ανεπιθύμητων» Άλλων, του «στρατοπέδου συγκέντρωσης». Διασαφηνίζω πως χρησιμοποιώ τον όρο «στρατόπεδο συγκέντρωσης» για να περιγράψω το θεσμό που επινοείται και πρωτοεφαρμόζεται στις αποικίες, λίγο πριν την εκπονή του 19^{ου} αιώνα (Fassin 2011, García 2011, Hyslop 2011, Mühlhahn 2010) και του οποίου βασικά στοιχεία αναπαράγονται σε διαφορετικές εκδοχές εγκαταστάσεων διοικητικού εγκλεισμού καθ' όλη τη διάρκεια του 20^{ου}, του «αιώνα των στρατοπέδων» κατά τον Zygmunt Bauman (2001), καθώς

δεκαοκτάμηνο ως το ανώτατο όριο κράτησης. Το εν λόγω άρθρο αναφέρεται στους υπηκόους «τρίτης χώρας που υπόκεινται σε διαδικασίες επιστροφής»...

⁶ Ν. 4375/2016 (ΦΕΚ 51/Α, 3/4/2016) «Οργάνωση και λειτουργία Υπηρεσίας Ασύλου, Αρχής Προσφυγών, Υπηρεσίας Υποδοχής και Ταυτοποίησης σύσταση Γενικής Γραμματείας Υποδοχής, προσαρμογή της Ελληνικής Νομοθεσίας προς τις διατάξεις της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου "σχετικά με τις κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας (αναδιτύπωση)" (L 180/29.6.2013), διατάξεις για την εργασία δικαιούχων διεθνούς προστασίας και άλλες διατάξεις», Άρθρο 34 §1 (1γ).

και στον 21^ο αιώνα. Το φαινόμενο του στρατοπέδου συγκέντρωσης έχει πάρει πολλές διαφορετικές μορφές – πιθανώς τόσες όσες και τα διαφορετικά κοινωνικά και ιστορικά συγκείμενα στα οποία υλοποιήθηκε. Τα στρατόπεδα αιχμαλώτων στους δύο Παγκόσμιους Πολέμους, τα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης και εξόντωσης, τα σοβιετικά «γκουλάγκ», τα στρατόπεδα για τους Ιάπωνες των ΗΠΑ κατά το Β'ΠΠ, τα κινεζικά στρατόπεδα για την «αναμόρφωση μέσω της εργασίας», είναι πιθανώς οι πιο γνωστές εκδοχές του θεσμού. Μεταπολεμικά, στην Ελλάδα, ως και 100.000 άνθρωποι εκτοπίστηκαν (και βασανίστηκαν) στη Μακρόνησο προς «αναμόρφωση» (Βόγλης & Μπουρνάζος 2009, Πανουργιά 2013).⁷ Τη δεκαετία 1950, η γαλλική διοίκηση στην Αλγερία χρησιμοποίησε τα «στρατόπεδα ανασύνταξης [camps de regroupement]» για τον εγκλεισμό των ανταρτών του NFL και των θεωρούμενων ως υποστηρικτών του, ενώ μετά τη λήξη του πολέμου το 1962, οδήγησε σε στρατόπεδα τους Αλγερινούς Μουσουλμάνους που είχαν πολεμήσει στο πλευρό της, στις τάξεις του γαλλικού στρατού (Fassin 2011). Στην ευρωπαϊκή ήπειρο, τις τελευταίες δεκαετίες, τα κέντρα κράτησης των προς απέλαση «ανεπιθύμητων», παρανομοποιημένων αλλοδαπών έχουν πολλαπλασιαστεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε το δίκτυο *Migreurop*, στους (τρομακτικούς) χάρτες που παρουσιάζει, να κάνει λόγο για το *αρχιπέλαγος της κράτησης [detention archipelago]*.⁸

Η γενεαλογία του θεσμού του στρατοπέδου συγκέντρωσης είναι μακρά και δύσκολη στον προσδιορισμό της. Παραμένει όμως η κυρίαρχη μορφή διοικητικού εγκλεισμού των θεωρούμενων ως επικίνδυνων Άλλων (Fassin 2011) και σύμφωνα με τον Giorgio Agamben, «βρισκόμαστε δυνητικώς παρουσία ενός στρατοπέδου κάθε φορά που δημιουργείται μια ανάλογη δομή, ανεξαρτήτως της σπουδαιότητας των εγκλημάτων που διαπράττονται και οποιαδήποτε αν είναι η ονομασία και η ειδική τοπογραφία της» (2005:267).

Δε σκοπεύω να αναφερθώ σε όλες τις ιστορικές μορφές του φαινομένου, αλλά σε εκείνο που είναι κοινό στις διάφορες εκφάνσεις του: τη λειτουργία τους ως βιοπολιτικές τεχνολογίες κοινωνικής οργάνωσης και ως «σύγχρονους ναούς του φαντάσματος της πολιτικής κυριαρχίας» (Brown 2012:133). Και το φάντασμα που θα

---

⁷ Οι κρατούμενοι φθάνουν τις 100.000 σε μαρτυρίες Μακρονησιωτών. Τα επίσημα στοιχεία, για την τριετία 1947-1950, αναφέρουν 40.000 κρατουμένων (Βόγλης & Μπουρνάζος 2009:75-6).

⁸ <http://www.migreurop.org/>

στοιχειώσει το κείμενο αυτό, θα είναι η κυριαρχία της αφαίρεσης που αποκαλούμε «Δύση».⁹

Θα ακολουθήσω την προσέγγιση του Agamben για το στρατόπεδο ως το «νόμο της νεωτερικότητας» (2005:256), «το βιοπολιτικό παράδειγμα της Δύσης» (2005:276) που αντικαθιστά την *πόλη*. Ο Agamben, αντλώντας από την Hannah Arendt, εξηγεί πως το στρατόπεδο γεννιέται όταν το θεμέλιο του νεωτερικού πολιτικού συστήματος εισέρχεται σε κρίση: παραδοσιακά, η δομή του έθνους-κράτους θεμελιώνεται στην «παλαιά τριάδα» κράτος-έθνος-επικράτεια· η ζωή (το έθνος) εγγράφεται στην τάξη (στο κράτος) με το φυσικό γεγονός της γέννησης εντός των εδαφικών ορίων (της επικράτειας). Όταν οι παραδοσιακοί μηχανισμοί του συστήματος καθίστανται δυσλειτουργικοί, όταν διασαλεύεται η ενότητα της τριάδας κράτος-έθνος-επικράτεια, έρχεται να προστεθεί ένα τέταρτο στοιχείο διαρρηγνύοντάς την: το στρατόπεδο εμφανίζεται ως «ο νέος κρυφός ρυθμιστής της εγγραφής της ζωής στην τάξη – ή, μάλλον, η ένδειξη της αδυναμίας του συστήματος να λειτουργήσει χωρίς να μεταμορφωθεί σε φονική μηχανή» (οπ.π.:268-9). Η φιγούρα του πρόσφυγα, η «φαινομενικά οριακή» κι όμως μάλλον «κεντρική φιγούρα της πολιτικής μας ιστορίας», συνιστά «ανησυχητικό στοιχείο» για το σύστημα του έθνους-κράτους: είναι εκείνη που «αποδιαρθρώνει την παλαιά τριάδα»· «σπάζοντας την ταυτότητα μεταξύ ανθρώπου και πολίτη, μεταξύ γέννησης και εθνικότητας, ο πρόσφυγας βυθίζει σε κρίση την πρωταρχική μυθοπλασία της κυριαρχίας» (Agamben 2008 §5).

Ενώ «ειδικοί χώροι» για την κράτηση των προσφύγων συγκροτούνται στις νοτιοανατολικές νησιωτικές ακτές της Ευρώπης, στους ειδυλλιακούς τουριστικούς προορισμούς της – και πιθανώς σε μικρή απόσταση από άλλους περιφραγμένους χώρους, όπως τα ξενοδοχειακά συγκροτήματα τύπου *all inclusive* – εκείνο που φαίνεται να κανονικοποιείται είναι η ύπαρξη των δομών αυτών, όχι πια στις παρυφές των αστικών τοπίων, αλλά στην καθημερινότητά μας: στο πολιτικό τοπίο που ρυθμίζει την καθημερινή μας κανονικότητα.

Ο αυτόματος διοικητικός εγκλεισμός των ανθρώπων που καταφέρνουν να φθάσουν στις ευρωπαϊκές ακτές, δε συνιστά απλώς την ενεργή κατάργηση των δικαιωμάτων τους και την εγκατάλειψη, εκ μέρους των κρατών-μελών της ΕΕ, της

---

⁹ Για την προβληματοποίηση παρωχημένων πλην όμως ακόμα πολύ ισχυρών κατηγοριών όπως Δύση και Ανατολή και της μεταξύ τους σχέσης, βλ. Said 2003, αλλά και Γέρος 2008.

υποχρέωσης που αναλάμβαναν υπογράφοντας τις διεθνείς Συνθήκες για το Άσυλο. Εμπεδώνει μία νέα πολιτική συνθήκη, στην οποία το στρατόπεδο δεν είναι πια «ο κρυφός ρυθμιστής της τάξης»· είναι η οργανωτική της αρχή.

Στη νέα πολιτική συνθήκη όπως εκδιπλώνεται σήμερα στο νοτιοανατολικό άκρο της Ευρώπης, οι «ειδικοί χώροι» έρχονται να υποστηρίξουν (αν όχι να αντικαταστήσουν) την – όλο και πιο δύσκολο (αν όχι αδύνατο) να διατηρηθεί – (ήδη προβληματική και προβληματοποιημένη) ιδέα του διακριτού και αδιαπέρατου συνόρου. Εγκαθίστανται ως βιοπολιτικές ζώνες μεταξύ της αριστοτελικής «πόλης» και της χομπεσιανής «φύσης»· του «εντός» και του «έξω»· της δικαιοκράτειας και της αταξίας του χάους – διακρίσεις που μεταφράζονται και ως ασφάλεια/φόβος, δίκαιο/τρομοκρατία, (και η παρωχημένη πλην όμως ακόμα ισχυρή) Δύση/Ισλάμ. Και το ανήκειν στους (εξ)ασφαλισμένους πολίτες της ΕΕ, στη σημερινή πολιτική συνθήκη, προϋποθέτει τη συνθηκολόγηση με την ύπαρξη των «εκτός»: των εκτός των συνόρων, εκτός της ασφάλειας, εκτός της προστασίας (Παπανικολάου κ.α. 2016), των εκτεθειμένων σ' εκείνο που ο Michel Foucault αποκαλεί «όλες τις μορφές έμμεσης δολοφονίας: την έκθεση σε θανάσιμο κίνδυνο, τον πολλαπλασιασμό των θανάσιμων κινδύνων ή, πολύ απλά, τον πολιτικό θάνατο, τον εξοστρακισμό, την απόρριψη, κ.λπ...» (2012: 315-6).

Στο κείμενο που ακολουθεί, θα εξετάσω τους «ειδικούς χώρους» ως τον αγκαμπενικό «νόμο» πίσω από το νέο νόμο. Θα υποστηρίξω ότι το στρατόπεδο βρίσκεται «μεταξύ στρατοπέδων» (Gilroy 2001)¹⁰. λειτουργεί ενισχύοντας το

---

¹⁰ Στο *Between Camps* ο Paul Gilroy (2001) υποστηρίζει πως ζούμε τις ζωές μας οχυρωμένοι σε φυλετικά, εθνικά, πολιτισμικά, θρησκευτικά «στρατόπεδα»· και πως οι περιχαρακώσεις αυτές είναι καταστροφικές τόσο πολιτικά όσο και ψυχολογικά. Για τον Gilroy, το «στρατόπεδο [camp]» είναι «μία μεταφορά για τις παθολογίες της "φυλης" και του έθνους» (ο.π.:83). Οι φυλετικές ιεραρχήσεις που συστήθηκαν κι εφαρμόστηκαν την εποχή της ιμπεριαλιστικής αποικιοκρατίας, ενημέρωσαν την ιδιότητα του πολίτη και φυλετικοποίησαν το έθνος-κράτος. Στην ακμή του ιμπεριαλισμού, η συμπλοκή της ανθρωπολογίας, του φυλετικού λόγου και του εθνικισμού μείωσαν την –ήδη περιορισμένη– πολιτική λειτουργία του έθνους-κράτους και επένδυσαν το έθνος με γνώρισμα που παρέπεμπαν σε «βιοπολιτισμική συγγένεια» (2001:68). Εκείνοι που βρέθηκαν εκτός των ορίων της επίσημης κοινότητας «διασύρθηκαν και βρέθηκαν υποκείμενοι σε εντελώς διαφορετικές πολιτικές και δικαιοκράτειες διαδικασίες, ιδιαίτερα εφόσον δεν απολάμβαναν την προστασία ενός ομόλογου πολιτικού σώματος» (ο.π.). Τα «αυτοκρατορικά έθνη» άντλησαν, φαντασιακά, την ακεραιότητά τους «από την αρχέγονη ιδιαιτερότητα των προνεωτερικών φυλών» (ο.π.). Ο Gilroy αποκαλεί «στρατόπεδα» τους εθνικούς και

φαντασικό σύνορο μεταξύ της Δύσης και των Άλλων, είναι όχι μόνο ο νόμος της νεωτερικότητας, αλλά και το *σύνορό* της.

Εδώ προκύπτει το κρίσιμο ερώτημα που θέτει η Αθηνά Αθανασίου, «ποια νεωτερικότητα;» (2012:72). Οπωσδήποτε διακινδυνεύοντας με προβληματικές γενικεύσεις,¹¹ πρόκειται να αναφερθώ στην παγκοσμιοποιημένη, «ρευστή νεωτερικότητα» (Bauman 2000), στην οποία οι απεδαφοποιήσεις δεν αντιστοιχούν απαραίτητα σε επανεδαφοποιήσεις, ενώ οι εκτοπισμοί επιφέρουν αναγκαστικούς εντοπισμούς και η κινητικότητα συνδέεται με τον περιορισμό (Αθανασίου & Τσιμουρής 2013). Θα αναφερθώ επίσης στη δυτική νεωτερικότητα, την οποία, σύμφωνα με τον Tzvetan Todorov, εγκαινιάζει η αποικιακή κατάκτηση (Αθανασίου 2012), αλλά και στη «βιολογική νεωτερικότητα», «κατώφλι» της οποίας ο Foucault (2003:175) θεωρεί την ανάδυση της βιοπολιτικής.

Με άλλα λόγια, θα διερευνήσω τις ιστορικοπολιτικές συνθήκες που δίνουν χώρο για τη γέννηση του στρατοπέδου και την εδραίωσή του ως έναν από τους ανθεκτικότερους πολιτικούς θεσμούς στην Ευρώπη. Για το σκοπό αυτό, θα

κυβερνητικούς σχηματισμούς που προέκυψαν, υπογραμμίζοντας έτσι «τις εδαφικές, ιεραρχικές και μιλιταριστικές τους ιδιότητες και όχι τα οργανικά χαρακτηριστικά που έχουν ευρύτερα αναγνωριστεί ως το βασικό συστατικό στο αντίδοτο που παρέχουν στη μηχανοποιημένη νεωτερικότητα και απανθρωποποιητικές της επιπτώσεις» (οπ.π.). Το «στρατόπεδο», με βάση την οπτική του, είναι μία πολιτική τεχνολογία· είναι ο στρατηγικός και συμβολικός τόπος που εφευρέθηκε στις αποικίες και όπου, τον 20^ο αιώνα, διασταυρώθηκαν ο εθνικισμός, ο φασισμός και ο καπιταλισμός. Η «στρατοπεδική σκέψη [camp-thinking]» περιλαμβάνει τις νοοτροπίες που θεμελιώνονται σε φαντασικά περί «απόλυτης» πολιτισμικής ταυτότητας και ιδεολογήματα περί εθνικής ή εθνοτικής «καθαρότητας»· τις νοοτροπίες που θέτουν ερωτήματα προφύλαξης και υγιεινής και αποφαίνονται επικαλούμενες τη φυλή, το αίμα, το έθνος και την εθνοτική διαφορά.

Ο Gilroy υποστηρίζει πως, μετά τη ναζιστική καταστροφή, οι βιο-γεωγραφίες που θρυμμάτιζαν το ανθρώπινο είδος βάσει της φυλής εξακολουθούν, σήμερα βάσει του πολιτισμού. Και φέρνει ως παράδειγμα τα «ζητήματα μετανάστευσης και εθνικότητας που διαρκώς αναδύονται στη σύγχρονη ευρωπαϊκή πολιτική» και παρουσιάζουν «τη διείσδυση μαύρων, Μουσουλμάνων και άλλων παρείσακτων ως εισβολή» (Gilroy 2001:83).

¹¹ Ήδη από τη δεκαετία 1980, η έννοια της «νεωτερικότητας» ως κυρίαρχο παράδειγμα έχει προβληματοποιηθεί και υποστεί πολλή κριτική. Έκτοτε έχουν προταθεί αρκετές νέες προσεγγίσεις για την πολυμορφία και τη μεταβαλλόμενη φύση της νεωτερικότητας, όπως εκείνες της «αναστοχαστικής [reflexive]», διαρκώς αναδομούμενης νεωτερικότητας (Beck, Giddens & Lash 1994), της «ρευστής νεωτερικότητας» (Bauman 2000) και της προσέγγισης που αμφισβητεί την ενικότητά της και κάνει λόγο για «πολλαπλές νεωτερικότητες» (Kaya 2004).

επικαλεστώ τις μελέτες του Foucault για τη βιοπολιτική και το ρατσισμό, της Arendt για τον μπερριαιισμό, καθώς και την κριτική ματιά της αποικιακής και μετα-αποικιακής θεωρίας και θα εστιάσω σε ιστορικές στιγμές που απέχουν μεταξύ τους στο χρόνο: στην εφεύρεση των στρατοπέδων στα τέλη του 19^{ου} αιώνα στις αποικίες, στην (επαν)εμφάνισή τους στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου και στις τοπογραφίες του διοικητικού εγκλεισμού της ύστερης νεωτερικότητας, τα «κέντρα κράτησης μεταναστών».

Με τη συμπαράθεση αυτή δεν πρόκειται να επιχειρήσω τη σύγκριση των ιστορικών περιπτώσεων, ούτε να υπονοήσω ότι μία τέτοια σύγκριση είναι εφικτή ή δόκιμη. Αντίθετα, εκείνο που προσδοκώ να καταδείξω είναι πως η σημερινή επίσημη (εθνική όσο και ενωσιακή) στρατηγική αντιμετώπισης του ζητήματος που αποκαλείται «προσφυγικό», αποτελεί συνέχεια (παρ' όλες τις ασυνέχειες) μίας σειράς αποκλεισμών θεμελιωμένων σ' εκείνο που ο Edward Said (2003) αποκάλεσε «Οριενταλισμό»: το σύνολο των Λόγων που βασιζόμενοι πάνω στην άγνοια, την προκατάληψη και τα στερεότυπα υποστασιοποιούν την Ανατολή σε αρνητικό αντιπαράδειγμα της Δύσης.

Για τον Walter Benjamin, ο Άγγελος της Ιστορίας,¹² λίγο πριν παρασυρθεί από «τη θύελλα που αποκαλούμε πρόοδο», στέκει με την πλάτη γυρισμένη στο μέλλον, με τα μάτια καρφωμένα στο παρελθόν. Εκεί που εμείς βλέπουμε μία σειρά γεγονότων, εκείνος βλέπει μόνο μία καταστροφή που εξακολουθεί να σωρεύει συντρίμμια εκτοξευόντάς τα ως τον ουρανό, μπρος στα πόδια του (1968:257-58). Ο Benjamin απορρίπτει τον ιστορικισμό που αναζητά αιτιακές συνδέσεις μεταξύ διαφόρων στιγμών στην ιστορία. Ο ιστορικός, υποστηρίζει, δεν πρέπει να γράφει την ιστορία σαν αλληλουχία συμβάντων όπως οι κόμποι σ' ένα κομποσκοίνι. Αντίθετα, πρέπει να προκαλέσει τομές στη συνέχεια του ιστορικισμού, εκρήξεις στο σχήμα του ομοιογενούς συνεχούς ώστε, συνδυάζοντας συγκεκριμένα θραύσματα του παρελθόντος με το παρόν, να συγκροτήσει ένα νέο αστερισμό (οπ.π.:263).

Έναν τέτοιο αστερισμό προσδοκώ να σχηματίσω μέσα από το συσχετισμό των ιστορικών περιπτώσεων, που ίσως φωτίσει τη σημερινή «στιγμή του κινδύνου» (Benjamin 1968:255). Θα επιχειρήσω, δηλαδή, να ανιχνεύσω το πώς «η ιστορία των στρατοπέδων [φθάνει να] αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της ευρωπαϊκής ιστορίας και

---

¹² Ο Benjamin εμπνέεται από το έργο του Paul Klee, 'Angelus Novus'.

πολιτισμικής ταυτότητας» (Diken & Laustsen 2004: 17), σε μία προσπάθεια κατανόησης του πώς η Ευρώπη σήμερα προτείνει και προκρίνει τον εν-τοπισμό, τον περιορισμό και τον εγκλεισμό των ανθρώπων που ζητούν άσυλο.

Έχοντας πλήρη συναίσθηση των χρονικών και ποιοτικών αλμάτων και προσπαθώντας να διατηρώ υπόψη τις δυσκολίες αλλά και τους κινδύνους που ένα τέτοιο εγχείρημα επιφυλάσσει, προσδοκώ να ιστορίσω το παρόν μέσα από «αναχρονισμούς» (Φουκώ 1989:44)· ακολουθώντας τον Foucault, προσβλέπω σε μία κατανόηση του σήμερα μέσα από το παρελθόν, ανιχνεύοντας το κοινό τους «αρχείο»¹³ (Foucault 1987) στη διαχωριστική γραμμή που, από την αποικιοκρατία και μετά, «κομματιάζει τον κόσμο» (Fanon 1982:14).

Πριν απ' όλα όμως, θα περιγράψω τους «ειδικούς χώρους» μέσα από το εθνογραφικό παράδειγμα ενός εκ των προτύπων τους, του hotspot της Μόρια στη Λέσβο και θα παρουσιάσω τη νομικο-πολιτική τους συγκρότηση, το «σύστημα μετεγκατάστασης», εξετάζοντάς το μέσα από το θεωρητικό πρίσμα της «κατάστασης εξαίρεσης» (Αθανασίου 2012, Agamben 2004, 2005).

---

¹³ Το «αρχείο» για τον Foucault δεν είναι το σύνολο των κειμένων που ένας πολιτισμός διατηρεί ως μαρτυρία του παρελθόντος του ή ως απόδειξη της συντηρημένης του ταυτότητας. Αντίθετα, είναι μάλλον η αιτία για όσα έχουν λεχθεί και γραφτεί σε μία δεδομένη ιστορική εποχή, «το αρχείο είναι ο νόμος εκείνου που μπορεί να ειπωθεί, το σύστημα που διέπει την εμφάνιση των αποφάνσεων ως ιδιόρρυθμων συμβάντων» (Foucault 1987:199). Κι ακόμα περισσότερο, το αρχείο είναι εκείνο που καθορίζει την εγγραφή των αποφάνσεων, τη μεταξύ τους σύνθεση σε συμφωνία με πολλαπλούς συσχετισμούς, τη διατήρηση ή το ξεθώριασμά τους: «να μην υποχωρούν με το βήμα του χρόνου, αλλά εκείνα που λάμπουν έντονα σαν κοντινά άστρα να μας έρχονται στην πραγματικότητα από πολύ μακριά, ενώ άλλα τωρινά να έχουν μια εξαιρετικά χλωμή λάμψη». Το αρχείο είναι εκείνο που «διαφοροποιεί τους λόγους μέσα στην πολλαπλή ύπαρξή τους και τους εξειδικεύει στην ιδιάζουσα διάρκειά τους» (ο.π.). Το αρχείο δεν είναι ούτε η παράδοση ούτε η λήθη· στέκει μεταξύ των δύο, αποκαλύπτοντας τους κανόνες μιας πρακτικής που επιτρέπει στις αποφάνσεις τόσο να επιβιώνουν όσο και να δέχονται τακτική τροποποίηση. «Είναι το γενικό σύστημα του σχηματισμού και του μετασχηματισμού των αποφάνσεων» (Foucault 1987:200, η έμφαση του συγγραφέα)

Μόρια.

Το 2013, το παλαιό στρατόπεδο «Παραδέλλη», στη Μόρια της Λέσβου, (ανα)κατασκευάστηκε και χρησιμοποιήθηκε ως «Προαναχωρησιακό Κέντρο Κράτησης Αλλοδαπών». Τον Οκτώβριο του 2015 εγκαινιάστηκε ως το ένα από τα δύο πρώτα hotspot της Ευρώπης.¹⁴ Στα «εγκαίνια» του hotspot, ο Andrea Rigoni, εισηγητής της Επιτροπής Μετανάστευσης της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης, δήλωνε: «η εντύπωσή μας είναι ότι αυτό είναι το νέο σύνορο της Ευρώπης – σε αυτό το κέντρο. Έξω από αυτό το κέντρο, είμαστε έξω από την Ευρώπη.»¹⁵

Επισκέφθηκα το hotspot της Μόρια στις αρχές Δεκεμβρίου 2015. Το πρώτο πράγμα που συναντούσε κανείς προσεγγίζοντας το hotspot ήταν οι καντίνες, που πουλούσαν από φαγητό έως κάλτσες και παπούτσια, κι από είδη προσωπικής υγιεινής έως κινητά τηλέφωνα. Ακριβώς δίπλα στο κέντρο, βρισκόταν ο αυτοδιαχειριζόμενος καταυλισμός. Φθάνοντας στον καταυλισμό, αντίκρισα την εικόνα περίπου τριακοσίων ανθρώπων, όλων των ηλικιών, να διαμένουν σε αντίσκηνα, σαν εκείνα που χρησιμοποιούμε για κάμπινγκ στις παραλίες τα καλοκαίρια, όμως εδώ στο κρύο και, κυριολεκτικά, στη λάσπη.¹⁶

Ανηφορίζοντας το στενό χωματόδρομο προς την είσοδο του κέντρου, ακολουθούσα τα βέλη στις ταμπέλες με την επιγραφή *REGISTRATION*. Οι ταμπέλες αυτές, πλαστικοποιημένες σελίδες Α4 στερεωμένες στο συρματόπλεγμα, εκτός το βέλος και την επιγραφή, περιλάμβαναν δύο μαύρες φιγούρες: η μία ήταν μισή, κομμένη από μία οριζόντια γραμμή, σαν πίσω από γραφείο, έφερε γραβάτα και είχε το ένα χέρι υψωμένο, κρατώντας ένα παραλληλόγραμμο – προφανώς το νομιμοποιητικό έγγραφο. Η δεύτερη φιγούρα στεκόταν μπροστά στο «γραφείο», σε στάση ουδέτερη. Κάτω από τη λέξη «registration» πέντε χρωματιστοί κύκλοι καθόριζαν τις «αποδεκτές» εθνικότητες απεικονίζοντας τις σημαίες του Αφγανιστάν,

---

¹⁴ Το άλλο βρίσκεται στη Λαμπεντούζα.

¹⁵ <http://www.greece2day.com/index.php/society/item/4496-first-refugee-hotspot-opens-in-lesvos>

¹⁶ Και παρότι επρόκειτο για μία εικόνα που όχι μόνο είχα σχηματίσει από περιγραφές, αλλά είχα δει σε φωτογραφίες κατά την έρευνά μου προτού βρεθώ στο πεδίο, τίποτε δεν θα μπορούσε να με έχει προετοιμάσει για τη συναισθηματική φόρτιση που μου προκάλεσε.

του Ιράκ, του Πακιστάν, του Ιράν και του Λιβάνου.¹⁷ Σε πλήρη αντίθεση, στην άλλη πλευρά του χωματόδρομου, οι ταμπέλες του «έξω» καταυλισμού, ήταν φτιαγμένες από σχισμένες χαρτόκουτες και οι επιγραφές (όπως *Doctor*) ήταν γραμμένες στο χέρι, με μαρκαδόρο.

Τα συρματοπλέγματα καλύπτονταν κατά τόπους με ρούχα απλωμένα στον ήλιο· τη μονοτονία του σκούρου έσπαγαν τα παιδικά, χρωματιστά ρουχαλάκια. Πλησιάζοντας την είσοδο του κέντρου, τις καντίνες είχαν αντικαταστήσει μικρά περίπτερα και σταντ εταιρειών, όπως π.χ. της Vodafone. Έξω από το σημείο καταγραφής υπήρχε ένας κουρασμένος και βουβός συνωστισμός. Οι μόνες φωνές που ακούγονταν ήταν των αστυνομικών που επέλεγαν ποιος θα περάσει την πύλη. Ο καταυλισμός εντός του κέντρου, περιφραγμένος, στέγαζε πολύ λιγότερα άτομα από τον «έξω» καταυλισμό: προοριζόταν για όσους βρίσκονται σε διαδικασία screening.¹⁸ Αποτελείτο από οικίσκους με το λογότυπο της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR), ενώ περιβαλλόταν από πληθώρα, είτε παρόμοιων αλλά μεγαλύτερων κατασκευών, είτε κοντέινερ, με τα λογότυπα των πλέον αναγνωρίσιμων διεθνών ΜΚΟ (όπως MSF, Red Cross, Action Aid, Save the Children).

Παρότι εισήλθα στο στρατόπεδο, είχα πρόσβαση μόνο στις περιφερειακές του υποδομές. Δεν κατέστη δυνατή η είσοδός μου στις εγκαταστάσεις παραμονής των προσφύγων, ούτε (φυσικά) στους χώρους καταγραφής – στις πρώτες, είχα, τουλάχιστον, πρόσβαση οπτική. Στην προσπάθειά μου να εξέλθω του στρατοπέδου από διαφορετικό σημείο απ’ ότι είχα εισέλθει, συνάντησα την άρνηση του αστυνομικού, την οποία εξέφρασε με νοήματα. Αφού τον πλησίασα και μίλησα ελληνικά, έφερε –απόθυμα– τα κλειδιά και ξεκλείδωσε τρεις διαφορετικές κλειδαριές, απασφάλισε το μεγαλύτερο σύρτη που είχα δει ως τότε και άνοιξε –λίγο– την τεράστια πόρτα από μέταλλο και σύρμα. Βγαίνοντας από το στρατόπεδο,

---

¹⁷ Αυτό ίσχυε στις αρχές του Δεκέμβρη, αλλά άλλαζε συχνά. Τότε οι (άρρενες) υπήκοοι Σύριας, οι υπήκοοι Σουδάν, Σομαλίας, Ερυθραίας, Παλαιστίνης και οι «άλλες εθνικότητες» οδηγούνταν από αντίστοιχες ταμπέλες σε διαφορετικό σημείο καταγραφής, στην άλλη πλευρά του στρατοπέδου. Οι Τυνησιοί, οι Αλγερινοί ή οι Μαροκινοί που βρίσκονταν μεταξύ άλλων στον εξωτερικό καταυλισμό, παρότι ενέπιπταν στην κατηγορία «άλλες εθνικότητες», αποκλείονταν από την πρόσβαση.

¹⁸ Η οποία περιλαμβάνει συνέντευξη (δηλαδή ταυτοποίηση μέσα από τις αποσπασματικές πληροφορίες που ένα στάνταρ ερωτηματολόγιο μπορεί να αντλήσει σε χρόνο λιγότερο από μισή ώρα), δακτυλοσκόπηση, φωτογράφιση και καταχώρηση.

αισθάνθηκα πως ο στενός χωματόδρομος που το χώριζε από τον πρόχειρο καταυλισμό, ουσιαστικά χώριζε δύο διαφορετικούς κόσμους.

Το αρχικό μου σοκ στη θέα των ανθρώπων που κάθονταν σε κομμάτια ξύλου στη λάσπη, είχε πλέον μετατραπεί σε θυμό. Η διάκριση των εντός από τους εκτός του στρατοπέδου είχε περιγραφεί συμβολικά στον επίσημο λόγο ως εντός κι εκτός της Ευρώπης, ήταν πολύ πραγματική. Ήταν κατασκευασμένη από συρματοπλέγμα και τεράστιους μεταλλικούς σύρτες και αφορούσε όχι μόνο στις συνθήκες διαβίωσης ή στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, αλλά και στην «ανθρωπιστική» υποστήριξη. Η πρόσβαση στις ιατρικές υπηρεσίες ή στις νομικές συμβουλές των ΜΚΟ απαιτούσε την είσοδο στο στρατόπεδο, την πρόσβαση στην «Ευρώπη» με εισιτήριο το (χειρόγραφο) χαρτάκι με τη σειρά προτεραιότητας.

Δύο μήνες μετά την έναρξη της λειτουργίας του, το «Κέντρο Καταγραφής και Πιστοποίησης» στη Μόρια της Λέσβου είχε κατασκευάσει γύρω του ένα μη-τόπο, ένα άλλο *no man's land*, μετατοπίζοντας τα σύνορα της Ευρώπης εντός της, επανεγγράφοντας τα ευρωπαϊκά, θαλάσσια σύνορα της Μεσογείου επί ξηράς. Η περιφέρεια της «κανονικότητας» του κέντρου είχε μετατραπεί σε ζώνη του μη κανονικού, γεμάτη από «σώματα χωρίς σημασία»,¹⁹ σώματα που θα «μετρούσαν» μόνο αφού (βιο)μετρηθούν. Γεμάτη από ανθρώπους που περίμεναν να εισέλθουν στον «κανονικό» κόσμο: στο κέντρο θα λάμβαναν ένα «κανονικό» έγγραφο που θα τους επέτρεπε να μείνουν σε «κανονικό» ξενοδοχείο και να αγοράσουν ένα «κανονικό» ακτοπλοϊκό εισιτήριο για τον «κόσμο». Για κάποιους, η πρόσβαση ήταν απαγορευμένη· εκείνοι παρέμεναν ακινητοποιημένοι σε ένα νεκρό σημείο, εγκλωβισμένοι ανάμεσα σε ένα αδιέξοδο και μία αδύνατη επιστροφή. Και τη διαχείριση αυτής της «μη κανονικής» ζώνης είχαν αναλάβει οι «κανονικοί» πολίτες – οι προτεινόμενοι για το Νόμπελ Ειρήνης για την «εξαιρετική» δράση τους – οι περισσότεροι από τους οποίους είχαν φθάσει στο νησί με αεροπλάνα, σε θλιβερή αντίστιξη με τα φουσκωτά βαρκάκια των προσφύγων.

Η Arendt έγραφε για την «ύπαρξη ενός δικαιώματος να έχει κανείς δικαιώματα» (1973:296) με αφορμή την κατάσταση στην οποία βρέθηκαν τα

---

¹⁹ Παραφράζω τον τίτλο *Σώματα με Σημασία* της Judith Butler (2008) για να δανειστώ το ερώτημά της για το πώς δημιουργείται μία επικράτεια μη διανοητών, αποκείμενων, αβίωτων σωμάτων· το πώς κάποια υποκείμενα μετρούν ως άνθρωποι και κάποια άλλα όχι.

εκατομμύρια των προσφύγων και των απάτριδων στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου.²⁰ Η απώλεια του δικαιώματος στα δικαιώματα σηματοδοτούσε, σύμφωνα με την Arendt, την απώλεια του ανήκειν: εκείνοι που το στερούνταν είχαν πρώτα στερηθεί τη θέση τους στον κόσμο· είχαν χάσει το «σπίτι» τους, τον κοινωνικό ιστό μέσα στον οποίο είχαν γεννηθεί και συγκροτήσει την ταυτότητά τους. Η απώλεια της υπηκοότητας και της κυβερνητικής/κρατικής προστασίας σήμανε την απώλεια κάθε σαφούς, επισήμως αναγνωρισμένης ταυτότητας. Σήμαινε πως, εκείνοι που έχασαν τα δικαιώματα που η ιδιότητα του πολίτη κατοχυρώνει, έχασαν όχι το δικαίωμα στην ισονομία, αλλά κάθε νομικό καθεστώς· δεν ήταν καταπιεσμένοι, γιατί δεν υπήρχε κανείς να τους διεκδικήσει για να τους καταπιέσει· δε στερούνταν το δικαίωμα στην ελευθερία, αλλά το δικαίωμα στη δράση· και δε στερούνταν το δικαίωμα να σκέπτονται, αλλά το δικαίωμα να εκφέρουν τη γνώμη τους. Για την Arendt «η θεμελιώδης αποστέρηση των ανθρώπινων δικαιωμάτων εκδηλώνεται πρώτα και πάνω απ' όλα στην αποστέρηση μιας θέσης στον κόσμο που καθιστά τις απόψεις σημαντικές και τις δράσεις αποτελεσματικές» (ο.π.).

Εκείνοι που βρέθηκαν εκτός μίας πολιτικής κοινότητας, εξαιρέθηκαν από την «οικογένεια των εθνών» συνολικά, βρέθηκαν έξω από την εικόνα μέσω της οποίας η ανθρωπότητα φανταζόταν τον εαυτό της· εξαιρέθηκαν από την ανθρωπότητα. Δεν υπήρχε μέρος στον κόσμο που «μπορούσαν να πάνε χωρίς τους αυστηρότερους περιορισμούς, δεν υπήρχε χώρα όπου θα μπορούσαν να αφομοιωθούν, επικράτεια όπου θα μπορούσαν να ιδρύσουν μία νέα, δική τους κοινότητα» (ο.π.:293). Κι αυτό δεν είχε να κάνει με «κανένα υλικό πρόβλημα υπερπληθυσμού· δεν ήταν πρόβλημα χώρου αλλά πολιτικής οργάνωσης» (ο.π.:294).

Οι άνθρωποι που αποκλείστηκαν από όλες τις πολιτικές κοινότητες κι έχασαν όλες τις άλλες ιδιότητες εκτός της ανθρώπινης ιδιότητας, βρίσκονται στην κατάσταση που η Arendt αποκαλεί «αφηρημένη γυμνότητα [abstract nakedness]» (1973:300) και ο Agamben (2005) «γυμνή ζωή». Αυτή ακριβώς η καθαρή ανθρώπινη κατάσταση

---

²⁰ Το 1951, την ίδια χρονιά που η Σύμβαση της Γενεύης για το Καθεστώς των Προσφύγων ερχόταν να συμπληρώσει τα «φυσικά, αναπαλλοτρίωτα και ιερά» Δικαιώματα του Ανθρώπου, η Arendt (1973) υποστήριζε πως τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν προηγούνται, ούτε βρίσκονται υπεράνω των δικαιωμάτων που η ιδιότητα του πολίτη κατοχυρώνει. Αντιθέτως, παγκόσμια συνθήκη αποτελεί η ιδιότητα (το καθεστώς) του πολίτη, που εδαφοποιείται στις επικράτειες των εθνών-κρατών και χρησιμεύει ως το βασικό πλέγμα των δικαιωμάτων των ατόμων, τα οποία θεωρούνται, πρώτα απ' όλα, ότι ανήκουν σε μία συγκεκριμένη εθνικότητα.

αποτελεί και το μεγαλύτερό τους κίνδυνο: την ίδια στιγμή που κανείς χάνει τα διακριτικά του στοιχεία – την υπηκοότητα, το επάγγελμα, τη γνώμη, την εμπρόθετη δράση – χάνει τα βασικά του δικαιώματα, και χάνει τη θέση του στον «κόσμο»: φαίνεται σαν να ανήκει στο ανθρώπινο είδος όπως ένα ζώο ανήκει στο είδος του. Και την ίδια στιγμή φαίνεται να εκπροσωπεί όχι το είδος του, αλλά «την απολύτως μοναδική ατομικότητά του», που όμως, χωρίς το δικαίωμα έκφρασης και δράσης μέσα στην κοινότητα του κόσμου, χάνει κάθε σημασία και κάθε σπουδαιότητα (Arendt 1973:302).

Η μοναξιά, «η εμπειρία του μη ανήκειν με κανέναν τρόπο στον κόσμο, η οποία είναι από τις πιο ριζικές και απεγνωσμένες εμπειρίες του ανθρώπου», συνδέεται, για την Arendt, με τον «ξεριζωμό [uprootedness]» και την «περιττότητα [superfluousness]» (1973:475). Η εμπειρία του ξεριζωμού σημαίνει την απομόνωση, την απώλεια της – αναγνωρισμένης και εγγυημένης από τους άλλους – θέσης στον κόσμο· και αποτελεί την προκαταρκτική συνθήκη για την περιττότητα, την εμπειρία του μη ανήκειν στον κόσμο με κανένα τρόπο. Η «ολοκληρωτική κυριαρχία ως μορφή διακυβέρνησης [...] δεν αρκείται στην απομόνωση [...]. Θεμελιώνεται στη μοναξιά» (ο.π.).

Έξι μήνες μετά την έναρξη της λειτουργίας του, το Μάρτιο 2016, το hotspot της Μόρια μετατράπηκε σε εκείνο που ήταν και πριν· σε κλειστή δομή. Η Ύπατη Αρμοστεία ανέστειλε την παροχή των υπηρεσιών της (όπως και σε όλες τις κλειστές δομές), διατηρώντας μόνο ρόλο εποπτικό σε θέματα προστασίας και ενημερωτικό αναφορικά με τις διαδικασίες ασύλου. Αστυνομικές δυνάμεις επέβλεπαν την «εθελοντική» είσοδο εκείνων που βρίσκονταν στον «έξω» καταυλισμό. Η περιφέρεια του κέντρου επέστρεψε στην «κανονικότητα» και μόνη απόδειξη της προηγούμενης «αταξίας» απομένουν τα ακρωτηριασμένα ελαιόδεντρα.²¹

Λίγο μετά τα μέσα του Απριλίου, όταν παρήλθε το ανώτατο όριο των είκοσι πέντε ημερών κράτησης για αιτούντες άσυλο των οποίων οι αιτήσεις δεν είχαν ακόμα

---

²¹ Ο ελαιώνας έξω από το κέντρο διαμορφώθηκε και λειτούργησε ως αυτοδιαχειριζόμενος καταυλισμός από το Δεκέμβριο ως το Μάρτιο 2015. Οι εθελοντές, Ευρωπαίοι πολίτες στη συντριπτική πλειοψηφία τους, οργανώθηκαν σε ΜΚΟ υπό τον τίτλο 'Better Days for Moria' και ενοικίασαν την έκταση από την ιδιοκτήτη (προς 1000€ το μήνα). Για τέσσερις μήνες προσέφεραν τροφή, ρουχισμό, ιατρική υποστήριξη, πληροφορίες και αλληλεγγύη σε όποιον είχε ανάγκη. Τον Απρίλιο ξέστησαν τις σκηνές και καθάρισαν το κτήμα.

εξεταστεί, άρθηκε «ο περιορισμός της ελευθερίας» τους.²² Μαζί με το δελτίο αιτούντος διεθνή προστασία, τους χορηγήθηκε ένα έγγραφο «διοικητικού περιορισμού», το οποίο τους δίνει τη δυνατότητα να κυκλοφορούν ελεύθερα εκτός των δομών, όχι όμως και να φύγουν από το νησί...²³

Μετεγκατάσταση²⁴

Ο «μηχανισμός επείγουσας μετεγκατάστασης για την παροχή συνδρομής στην Ιταλία και την Ελλάδα»²⁵ προτάθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή – «για πρώτη φορά στην ιστορία της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής»²⁶ – στοχεύοντας στην ενίσχυση της αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ. Θεσπίστηκε με δύο Αποφάσεις του Συμβουλίου του Σεπτεμβρίου 2015,²⁷ των οποίων ρητός στόχος «είναι να αντιμετωπιστεί μια επείγουσα κατάσταση».²⁸ Οι Αποφάσεις δεσμεύουν τα κράτη-μέλη για τη μετεγκατάσταση από την Ιταλία και την Ελλάδα, σε διάστημα δύο ετών, 160.000 ατόμων «που έχουν σαφώς ανάγκη διεθνούς προστασίας»²⁹. Η *σαφής* ανάγκη

---

²² Πρβλ. το Άρθρο 14 (7) του Ν. 4375/2016 (ΦΕΚ 51/Α, 3/4/2016).

²³ <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=793855>

²⁴ Ο όρος «μετεγκατάσταση [relocation]» δηλώνει τη μεταφορά αιτούντων άσυλο από τα εδάφη των κρατών-μελών «πρώτης γραμμής» στα εδάφη άλλων κρατών-μελών. Διαφέρει από την «επανεγκατάσταση [resettlement]», όρος που τόσο στην ευρωπαϊκή όσο και στη διεθνή νομοθεσία, αναφέρεται στην εισδοχή/εισαγωγή ανθρώπων που χρήζουν προστασία από τη χώρα καταγωγής τους ή γειτονικές χώρες. Αντ' αυτού, η ΕΕ χρησιμοποιεί τον όρο «μετεγκατάσταση» αναφερόμενη στη μεταφορά ατόμων μεταξύ των κρατών-μελών.

²⁵ http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5039_el.htm

²⁶ http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-829_el.htm

²⁷ Αποφάσεις (ΕΕ) 2015/1523 και 2015/1601 των Συμβουλίων της 14^{ης} και της 22^{ης} Σεπτεμβρίου 2015 «για τη θέσπιση προσωρινών μέτρων στον τομέα της διεθνούς προστασίας υπέρ της Ιταλίας και της Ελλάδας.»

Η δεύτερη Απόφαση δεν τροποποιεί ούτε ανακαλεί την πρώτη, η οποία παραμένει σε νομική ισχύ. Φέρει όμως κάποιες σημαντικές διαφοροποιήσεις, όπως τον αριθμό των προς μετεγκατάσταση ατόμων, προσθέτοντας 120.000 στους 40.000 της πρώτης και τον αναγκαστικό χαρακτήρα της συμμετοχής των κρατών-μελών με συγκεκριμένο αριθμό θέσεων για μετεγκατάσταση, σε αντίθεση με την εθελοντική δέσμευση τους που προέβλεπε η πρώτη Απόφαση.

²⁸ Απόφαση (ΕΕ) 2015/1601, προοίμιο: (42).

²⁹ Απόφαση (ΕΕ) 2015/1601, προοίμιο: (7).

για προστασία, σύμφωνα με τις Αποφάσεις, ορίζεται με βάση τις εθνικότητες των αιτούντων άσυλο· αφορά τις εθνικότητες οι οποίες, σύμφωνα με τα (τριμηνιαία) στοιχεία της Eurostat, έχουν θετικές πρωτοβάθμιες αποφάσεις για χορήγηση διεθνούς προστασίας σε ποσοστό 75% ή υψηλότερο επί των αιτήσεων ασύλου σε ενωσιακό επίπεδο.

Οι Αποφάσεις προβλέπουν τη μετεγκατάσταση ανθρώπων που ανήκουν σε εθνικότητες με υψηλά ποσοστά επιτυχίας στις αιτήσεις ασύλου, εφόσον όμως πρώτα έχουν ήδη αιτηθεί ασύλου στην Ελλάδα ή την Ιταλία και «μόνο εφόσον τα δακτυλικά τους αποτυπώματα έχουν ληφθεί και διαβιβαστεί στο Κεντρικό Σύστημα της Eurodac».³⁰ Κι ενώ προβλέπεται η προτεραιότητα εκείνων που ανήκουν σε «ευάλωτες», όπως αποκαλούνται, πληθυσμιακές ομάδες, προβλέπεται επίσης και η δυνατότητα των κρατών μετεγκατάστασης να «υποδεικνύουν τους αιτούντες που προτιμούν»³¹ βάσει των προσόντων τους (όπως, π.χ. τις γλωσσικές τους ικανότητες).

Όσον αφορά τους «δικαιούχους», κατά παρέκκλιση της ισχύουσας νομοθεσίας³², οι αιτούντες άσυλο δεν έχουν το δικαίωμα να επιλέξουν το κράτος μετεγκατάστασής τους· η μετακίνησή τους πραγματοποιείται χωρίς τη συγκατάθεσή τους. Μπορούν να απολαμβάνουν τα δικαιώματα που απορρέουν από το καθεστώς της διεθνούς προστασίας μόνον στο κράτος μετεγκατάστασης. Η περαιτέρω μετακίνησή τους σε άλλα κράτη-μέλη χαρακτηρίζεται «παράτυπη» και «παράνομη»³³ και θα πρέπει άμεσα να επιστρέφονται στο κράτος μετεγκατάστασης – αν όχι εθελοντικά, αναγκαστικά.³⁴

---

³⁰ Οπ.π., Άρθρο 5(5).

³¹ Οπ.π., προοίμιο: (34).

³² Βλ. το Άρθρο 7(2) του Κανονισμού (ΕΕ) αριθ.516/2014 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 16ης Απριλίου 2014.

³³ Απόφαση (ΕΕ) 2015/1601, προοίμιο: (38), (39), (40).

³⁴ Για την αποφυγή των «δευτερογενών μετακινήσεων», οι Αποφάσεις ορίζουν κυρώσεις: «τα κράτη μέλη θα πρέπει να λαμβάνουν τα απαραίτητα προληπτικά μέτρα στον τομέα της πρόσβασης σε κοινωνικές παροχές και στα μέσα έννομης προστασίας» (Απόφαση [ΕΕ] 2015/1601, προοίμιο: [38]), θα μπορούν να «επιβάλλουν υποχρέωση αναφοράς» (οπ.π.: [39]) και να εφαρμόζουν «επείγοντα και αποτελεσματικά μέτρα κράτησης.» (οπ.π.: [37]). Για τις επιστροφές στα κράτη μετεγκατάστασης, οι Αποφάσεις επικαλούνται την «Οδηγία Επιστροφής» (2008/115/ΕΚ). Για την κράτηση των αιτούντων άσυλο, η Απόφαση 2015/1601 αναφέρεται ρητά στο κεφάλαιο IV της εν λόγω οδηγίας, «Κράτηση ενόψει απομάκρυνσης».

Όσον αφορά τα «ωφελούμενα» κράτη-μέλη, έχουν και κάποιες υποχρεώσεις. Η Ελλάδα και η Ιταλία, σύμφωνα με τις Αποφάσεις, «έχουν αντιμετωπίσει μια άνευ προηγούμενου εισροή μεταναστών, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται και αιτούντες που χρήζουν σαφώς διεθνούς προστασίας».³⁵ Για αυτό και θα «πρέπει να εντείνουν τις προσπάθειές τους για θέσπιση μέτρων αντιμετώπισης των μικτών μεταναστευτικών ροών στα εξωτερικά σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης [...] θα πρέπει να διασφαλίζουν τα δικαιώματα όσων χρήζουν διεθνούς προστασίας και να αποτρέπουν την παράνομη μετανάστευση.»³⁶ Η στήριξη που η μετεγκατάσταση αιτούντων άσυλο θα παρέχει στις χώρες αυτές, «θα πρέπει να συνοδεύεται με πρόσθετα μέτρα».³⁷ Η Ελλάδα και η Ιταλία θα πρέπει να αναδιαρθρώσουν τα συστήματα ασύλου και μετανάστευσης: «θα πρέπει να διασφαλίσουν σθεναρό μηχανισμό για την ταυτοποίηση, την καταχώριση και τη λήψη δακτυλικών αποτυπωμάτων, προκειμένου να προσδιορίζονται ταχέως τα άτομα που χρήζουν διεθνούς προστασίας και δικαιούνται μετεγκατάσταση και οι μετανάστες που δεν πληρούν τις προϋποθέσεις για διεθνή προστασία και πρέπει συνεπώς να επιστρέφονται».³⁸ Για αυτό το σκοπό, τα άλλα κράτη-μέλη θα αυξήσουν την επιχειρησιακή τους δράση στην Ελλάδα και την Ιταλία μέσω «αξιωματικών συνδέσμων» που θα διορίζουν στο έδαφός τους, αλλά και μέσω ενεργειών που θα συντονίζουν ευρωπαϊκοί οργανισμοί, σε εγκαταστάσεις που οι εν λόγω χώρες θα πρέπει να οργανώσουν σε κομβικά σημεία των συνόρων τους.³⁹ Στις εγκαταστάσεις αυτές θα στεγάζονται και όλοι εκείνοι για τους οποίους εκκρεμεί η απόφαση σχετικά με την κατάστασή τους.

Όμως σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, η κράτηση με βάση την οδηγία αυτή δεν μπορεί να εφαρμόζεται σε αιτούντες άσυλο (βλ. τις υποθέσεις Kadzoev [CJEU, 10/11/2009, C- 357/09 PPU] και Arslan [CJEU, 30/5/2013, C-534/11]).

³⁵ Απόφαση (ΕΕ) 2015/1601, προοίμιο: (10).

³⁶ Οπ.π., προοίμιο: (6).

Είναι ενδιαφέρουσα η διατύπωση της επίσημης Ευρώπης, όταν τα στοιχεία διεθνών οργανισμών καταδεικνύουν τις ροές ως κατεξοχήν προσφυγικές.

³⁷ Οπ.π., προοίμιο: (43).

³⁸ Οπ.π., προοίμιο: (37).

³⁹ Οπ.π., Άρθρα 5(8) και 7(1).

Εκείνο που θεωρώ εξαιρετικά σημαντικό σε αυτό το σημείο, είναι πως για την εφαρμογή του συστήματος ενεργοποιήθηκε για πρώτη φορά η παράγραφος 3 του άρθρου 78 της *Συνθήκης για τη Λειτουργία της ΕΕ*:

«Εφόσον ένα ή περισσότερα κράτη μέλη αντιμετωπίζουν επείγουσα κατάσταση, λόγω αιφνίδιας εισροής υπηκόων τρίτων χωρών, το Συμβούλιο μπορεί να εκδίδει, μετά από πρόταση της Επιτροπής, προσωρινά μέτρα υπέρ του εν λόγω κράτους μέλους ή των εν λόγω κρατών μελών. Το Συμβούλιο αποφασίζει μετά από διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.» (Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2015:102).

Η Συνθήκη ορίζει εδώ μία εξαιρετική περίπτωση, κατά την οποία προβλέπει μία «ειδική νομοθετική διαδικασία».⁴⁰ Ενώ στη «συνήθη νομοθετική διαδικασία» προβλέπεται η από κοινού απόφαση του Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, σ' αυτήν την περίπτωση το Κοινοβούλιο έχει ρόλο μοναχά γνωμοδοτικό. Εν όψει, δηλαδή, μίας «επείγουσας κατάστασης» που προκύπτει από μία «αιφνίδια εισροή»,⁴¹ με νομοθετική πρωτοβουλία της εκτελεστικής εξουσίας της ΕΕ, της Επιτροπής, το Συμβούλιο λειτουργεί ως μοναδικός νομοθέτης, εκδίδοντας αποφάσεις με ισχύ νόμου.⁴²

Παραδόξως, η ΕΕ επέλεξε να μην καταφύγει στην υπάρχουσα νομοθεσία για το καθεστώς «προσωρινής προστασίας».⁴³ Επέλεξε να ενεργοποιήσει για πρώτη φορά

---

⁴⁰ Πρβλ. το Άρθρο 289(2) της ΣΛΕΕ.

⁴¹ Το κατά πόσο ήταν «αιφνίδια» η εισροή είναι μάλλον αμφισβητούμενο: παρά την αναμφισβήτητη αύξηση των προσφυγικών ροών στη διάρκεια του 2015, η εισροή έβαινε κλιμακούμενη ήδη από το 2011 όταν ξέσπασε ο εμφύλιος στη Συρία...

⁴² Εν προκειμένω το «Συμβούλιο δικαιοσύνης και εσωτερικών υποθέσεων», απαρτιζόμενο από τους αρμόδιους υπουργούς των κρατών-μελών (τους αντιπροσώπους των εθνικών εκτελεστικών σωμάτων) για θέματα μετανάστευσης.

⁴³ Στη δεκαετία 1990, περισσότεροι από μισό εκατομμύριο Βόσνιοι και 750.000 Κοσοβάροι αναγκαστικά εκτοπισθέντες βρέθηκαν σε δυτικά κράτη (στην πλειοψηφία τους κράτη-μέλη της ΕΕ). Καθώς οι μεγάλοι αριθμοί προσφύγων ασκούσαν πιέσεις στα εθνικά συστήματα ασύλου, τους παρασχέθηκε μαζικά «προσωρινή προστασία» και στη συνέχεια επαναπατρίστηκαν.

Στο τέλος της δεκαετίας ξεκίνησαν οι προσπάθειες συγκρότησης κοινού συστήματος ασύλου στο πλαίσιο της ΕΕ. Η εμπειρία των προσφύγων της Βαλκανικής συστηματοποιήθηκε στην «Οδηγία 2001/55/ΕΚ του Συμβουλίου, της 20ής Ιουλίου 2001, σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές παροχής προσωρινής προστασίας σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων και μέτρα για τη δίκαιη κατανομή των βαρών μεταξύ κρατών μελών όσον αφορά την υποδοχή και την αντιμετώπιση των συνεπειών της υποδοχής αυτών των ατόμων.»

ένα άρθρο που αναστέλλει το νομοθετικό ρόλο του μοναδικού εκλεγμένου θεσμικού της οργάνου και να θεσπίσει («προσωρινά») μέτρα που, ουσιαστικά, θα *επιβληθούν* τόσο στα κράτη-μέλη (επ' ωφελεία τους), όσο και στους πρόσφυγες (με «πλήρη σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων»⁴⁴ τους). Και στο πλαίσιο του συστήματος που θεσπίζεται «για πρώτη φορά στην ιστορία της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής», αναδιατυπώνονται διατάξεις των νομικών οχυρωμάτων της Ευρώπης-Φρούριο (όπως ο Κανονισμός του Δουβλίνου, οι κανόνες του Eurodac για τη λήψη δακτυλικών αποτυπωμάτων, η Οδηγία Επιστροφής), ενώ τίθενται περιορισμοί βάσει εθνικότητας στο δικαίωμα στο άσυλο και αυξάνονται οι δυνατότητες της Ένωσης για μαζικές απελάσεις (λάθος μου, για μαζικές *αναγκαστικές επιστροφές*).⁴⁵ Με άλλα λόγια, η ΕΕ κήρυξε την κατάσταση εξαίρεσης που νομιμοποιεί την αναστολή των περιορισμών που το διεθνές δίκαιο της θέτει.⁴⁶

Για την Αθηνά Αθανασίου «η κρίση δεν αποτελεί [...] αντι-κανονική εξαίρεση, αλλά μηχανή εμπέδωσης μιας κρίσιμης κανονικότητας» (Αθανασίου 2012) και «η κατάσταση διαρκούς κρίσης αποτελεί έναν τρόπο να ρυθμιστεί το ποιες μορφές του πολιτικού καθίστανται επιτρεπτές και δυνατές» (Athanasίου 2016). Η κατάσταση εκτάκτου ανάγκης, ή κατάσταση εξαίρεσης είναι, για τον Agamben, «το δεσπόζον παράδειγμα διακυβέρνησης της σύγχρονης πολιτικής» (2004:6). Τα σύγχρονα κράτη, χωρίς απαραίτητα να την κηρύσσουν ρητά, επιδιώκουν τη δημιουργία μιας διαρκούς κατάστασης εξαίρεσης, καθώς είναι ένας «χώρος κενός δικαίου» (οπ.π.:8): οι εκτελεστικές εξουσίες, παρακάμπτοντας τις νομοθετικές (αλλά

---

⁴⁴ Απόφαση (ΕΕ) 2015/1601, προοίμιο: (32).

⁴⁵ Άλλωστε για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «[τ]ο χαμηλό ποσοστό επιτυχίας όσον αφορά την επιστροφή μεταναστών που δεν πληρούν τις προϋποθέσεις παραμονής στην ΕΕ θέτει υπό αμφισβήτηση την αξιο των αποφάσεων για το άσυλο» (http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration/proposal-implementation-package/docs/communication_on_managing_the_refugee_crisis_el.pdf).

⁴⁶ Το *ατομικό* δικαίωμα στην αναζήτηση ασύλου προβλέπεται ρητά σε πληθώρα οικουμενικών νομικών κείμενων. Βλ. Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948): Άρθρο 14(1), Σύμβαση της Γενεύης περί του Νομικού Καθεστώτος των Προσφύγων (1951) και Πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης (1967): Άρθρο 1(A2) αλλά και Άρθρο 33 (Αρχή της μη-επαναπροώθησης). Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (1966: Άρθρο 2(3)) προβλέπει την υποχρέωση των κρατών να εγγυώνται ότι *κάθε άτομο* του οποίου τα δικαιώματα και οι ελευθερίες παραβιάζονται, δύναται και επιτρέπεται να προσφεύγει στην αρμόδια αρχή.

χωρίς να ανατρέπουν το δημοκρατικό πολίτευμα), αποκτούν τη δικαιοδοσία να εκδίδουν μέτρα και διατάγματα με ισχύ νόμου.

«Η εξαίρεση» γράφει ο Agamben, «είναι ένα είδος αποκλεισμού» (2005:40) είναι εκείνο που δεν συνάδει με το γενικό κανόνα και αποκλείεται από το σύνολο. Ωστόσο, ό,τι αποκλείεται δεν διαχωρίζεται και από τον κανόνα. Αντίθετα, «ο κανόνας [εξακολουθεί να] εφαρμόζεται στην εξαίρεση απεφαρμοζόμενος» (ο.π.:41). Ο κανόνας διατηρεί τη σχέση του με την εξαίρεση επειδή ακριβώς κατ' αυτό τον τρόπο συγκροτείται ως τέτοιος: απολαμβάνει τη δυνατότητα να ορίζει τη συμπερίληψη, μόνον εξαιτίας της ύπαρξης της εξαίρεσης. Υπό αυτή την έννοια, η εξαίρεση δεν αποκλείεται αλλά, συναρμοζόμενη με την ετυμολογία της, *αίρεται έξω, αποβάλλεται, εξάγεται, βγαίνει εκτός*. Βρίσκεται μεταξύ εκείνου που περιλαμβάνεται κι εκείνου που αποκλείεται – και δίνει νόημα και στα δύο.

Η κυρίαρχη εξαίρεση, αναστέλλοντας την ισχύ του νόμου, δεν αποσκοπεί στον αποκλεισμό από το νόμο, όσο στη δημιουργία ενός μεταιχμιακού χώρου εντός κι εκτός της έννομης τάξης, όπου και θα κατισχύσει η απόλυτη κυριαρχία, θα εφαρμόζεται απόλυτα ο νόμος του κυρίαρχου. Ενός χώρου όπου θα επικρατήσει ολοκληρωτικά ο κυρίαρχος ως νόμος. Και, για τον Agamben, όποτε η εποχή μας αποπειράθηκε να δώσει μία ορατή χωροταξική δομή στην πολιτική δομή της εξαίρεσης, σ' εκείνο που δεν εντοπίζεται ούτε εντός ούτε εκτός της τάξης, «[σ]το μη εντοπιοποίησιμο, το αποτέλεσμα ήταν το στρατόπεδο συγκέντρωσης» (2005:44).

Hotspot

Η «προσέγγιση hotspot για τη διαχείριση των εξαιρετικών μεταναστευτικών ροών»⁴⁷ αποτελεί αναπόσπαστο – έως και ζωτικό – μέρος του συστήματος μετεγκατάστασης. Τα «κομβικά σημεία» στα οποία υλοποιείται η (ανανεωμένη) (αντι)μεταναστευτική πολιτική της ΕΕ εντοπίζονται στα νοτιοανατολικά της σύνορα. Τα hotspot είναι εγκαταστάσεις εντατικοποιημένης παρέμβασης των ευρωπαϊκών οργανισμών για τη συνοριακή ενίσχυση της Ελλάδας και της Ιταλίας. Εκεί η EASO, η Frontex, η Europol, η Eurojust συνεργάζονται με τις αρχές του «Κράτους Μέλους πρώτης

---

⁴⁷ http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/2_hotspots_el.pdf

γραμμής», «στην καταγραφή, την ταυτοποίηση, τη λήψη δακτυλικών αποτυπωμάτων και την ενημέρωση των αιτούντων άσυλο, καθώς και στις επιχειρήσεις επαναπατριsmού». ⁴⁸

Οι νέου τύπου αυτές εγκαταστάσεις ουσιαστικά αποτελούν κέντρα επιτήρησης σωμάτων, απόδοσης ταυτοτήτων και ελέγχου της κίνησης: τα σώματα δακτυλοσκοπούνται και φωτογραφίζονται κι ύστερα κατηγοριοποιούνται σ' εκείνους που δικαιούνται πρόσβαση στο σύστημα ασύλου και στους απελάσιμους. Όσοι καταφέρνουν να «χωρέσουν» στο στενό ορισμό της «σαφούς ανάγκης» για διεθνή προστασία θα έχουν την πιθανότητα να μεταφερθούν σε κάποιο ευρωπαϊκό κράτος για να εξεταστεί το αίτημά τους. Οι «υπόλοιποι», όσοι για το σύστημα «περισεύουν», θεωρούνται πως τόλμησαν μία διάβαση που δεν δικαιούνταν και «επιστρέφονται». Όλοι τους θα παραμένουν επί τόπου για όσο διάστημα διαρκούν οι διαδικασίες του συστήματος.

Με άλλα λόγια, τα hotspot είναι οι υποδομές ενός προγράμματος βιοπολιτικής ασφαλειοποίησης ⁴⁹, ενός συστήματος φιλτραρίσματος στη στρατιωτικοποιημένη

---

⁴⁸ Οπ.π.

Αξίζει να σημειωθεί πως για την «ενημέρωση των αιτούντων άσυλο» χρησιμοποιείται ο τεχνικός όρος *debriefing of asylum seekers*. Σύμφωνα με το Λεξικό της Οξφόρδης ο όρος *debriefing* αναφέρεται στην ανάκριση, συνήθως κατασκόπων ή στρατιωτών.

⁴⁹ Ο αγγλικός όρος «*securitization*» κατάγεται από την ορολογία της οικονομίας του χρέους: αναφέρεται στη μετατροπή (ενός περιουσιακού στοιχείου, ειδικά ενός δανείου) σε εμπορεύσιμα χρεόγραφα, τα οποία τα οποία μπορούν στη συνέχεια να γίνουν αντικείμενα διαπραγμάτευσης στις χρηματαγορές με σκοπό την άντληση κεφαλαίων.

Εισήχθη στην κοινωνιολογία στα τέλη της δεκαετίας 1990: η θεωρία της «ασφαλειοποίησης» μελετά τις διαδικασίες με τις οποίες ένα ζήτημα κατασκευάζεται και αναγνωρίζεται κοινωνικά ως απειλή για την ασφάλεια. Η Σχολή της Κοπεγχάγης θεμελίωσε την προσέγγισή της στη θεωρία των «λεκτικών ενεργημάτων» ή «ομιλιακών πράξεων» [*speech acts*] (πρβλ. Austin 1962), υποστηρίζοντας ότι τα ζητήματα ασφαλείας προκύπτουν μέσω λογοθετικών πρακτικών: δεν υφίστανται από μόνα τους, αλλά *ασφαλειοποιούνται*, κατασκευάζονται μέσα από ασφαλειοποιητικούς λόγους (Buzan κ.α. 1998).

Διαφορετικές προσεγγίσεις στη μελέτη των διαδικασιών ασφαλειοποίησης, όπως εκείνη του Didier Bigo (βλ. και υποσημείωση 76), δίνουν έμφαση στις πρακτικές αντί στους λόγους. Για τον Bigo, «[η] ασφαλειοποίηση της μετανάστευσης [...] αναδύεται από τη συσχέτιση μεταξύ κάποιων επιτυχημένων ομιλιακών πράξεων πολιτικών ηγετών, την κινητοποίηση που δημιουργούν υπέρ και κατά ορισμένων ομάδων ανθρώπων, και το συγκεκριμένο πεδίο των επαγγελματιών της ασφάλειας [...]. Προκύπτει επίσης από μία σειρά διοικητικών πρακτικών, όπως η δημιουργία πληθυσμιακών προφίλ, η εκτίμηση κινδύνου, οι στατιστικοί υπολογισμοί, η δημιουργία κατηγοριών, η προληπτική προετοιμασία [...]» (2002:65). Ακολουθώντας τη λογική του Bigo, ο Thierry Balzacq κάνει λόγο για τα «εργαλεία

νοτιοανατολική ευρωπαϊκή συνοριογραμμή. Στη νέα κατάσταση έκτακτης ανάγκης που κηρύσσει ως κυρίαρχος (επαναλαμβάνοντας τον πασίγνωστο ορισμό του Carl Schmitt) η ΕΕ κατασκευάζοντας την «προσφυγική κρίση» της, εισάγει μία (φαινομενικά) νέα τεχνολογία κοινωνικής οργάνωσης: οι ταυτότητες καθλώνονται και αξιολογούνται, αποδίδονται ή ματαιώνονται. Στο όνομα του ανθρωπισμού και της αλληλεγγύης, η ΕΕ συστήνει «νέες» πρακτικές καθυπόταξης των «εκτός τόπου» στο καθεστώς κυριαρχίας της. Μέσω προσωρινών μέτρων και διοικητικών πράξεων, με βάση τις αποφάνσεις και τις αποφάσεις διοικητικών υπαλλήλων, άνθρωποι που δεν διέπραξαν κανένα έγκλημα, στερούνται την ελευθερία τους. Υπ' αυτή την έννοια, τα hotspot αποτελούν την πλέον σύγχρονη εκδοχή του στρατοπέδου συγκέντρωσης: το «βιοπολιτικό παράδειγμα της Δύσης» (Agamben 2005:276) ανανεώνεται για τον αστυνομικό έλεγχο, τη βιοπολιτική ρύθμιση και ασφαλειοποίηση της κινητικότητας, την καθήλωση των αναγκαστικά εκτοπισμένων. Τα σώματά τους εγκλείονται και ταξινομούνται, περιλαμβάνονται και αποκλείονται, μετεγκαθίστανται και επιστρέφονται καθώς τους αποδίδονται συγκεκριμένες, ενδεδειγμένες και εγκεκριμένες θέσεις υποκειμένων.

Μία ημέρα μετά τη λειτουργία του πρώτου hotspot, εκείνου της Λαμπεντούζα, ο Επίτροπος Μετανάστευσης, Εσωτερικών Υποθέσεων και Ιθαγένειας Δημήτρης Αβραμόπουλος δήλωνε πως τα hotspot «δεν είναι ούτε κέντρα κράτησης, ούτε

ασφαλειοποίησης»· ως τέτοιο εργαλείο ορίζει ένα απτό, υλικό φαινόμενο, «ένα αναγνωρίσιμο κοινωνικό και τεχνικό "μηχανισμό" ή τέχνασμα που ενσωματώνει μία συγκεκριμένη εικόνα απειλής μέσω της οποίας η δημόσια δράση διαμορφώνεται ώστε να αντιμετωπίσει ένα ζήτημα ασφαλείας» (2008:79, η έμφαση του συγγραφέα).

Παρόμοια, οι Jennifer Hyndman και Alison Mountz (2008) εξειδικεύουν τη μελέτη τους στην ασφαλειοποίηση του ασύλου, καταδεικνύοντας την παραγωγή του κοινωνικού φόβου ως ισχυρή νομιμοποιητική βάση για τα έκτακτα μέτρα με τα οποία τα κράτη αποκλείουν, από τις επικράτειές τους, τους αιτούντες άσυλο. Συγκεκριμένα, μελετούν τις μεθόδους με τις οποίες η ΕΕ και η Αυστραλία έχουν καταστήσει σχεδόν αδύνατη την πρόσβαση στο άσυλο, μέσα από πολιτικές και πρακτικές «νεο-επαναπροώθησης [neo-refoulement]» – όπως τις συμφωνίες επανεισδοχής (με αντάλλαγμα την οικονομική ενίσχυση), τις συμφωνίες με ασφαλείς τρίτες-χώρες, επιθετικά καθεστώτα θεωρήσεων εισόδου, πρακτικές διοικητικής κράτησης κ.λπ. – και εντοπίζουν «μία μετατόπιση από το πρότυπο της προστασίας των προσφύγων στην προτεραιοποίηση της προστασίας των συμφερόντων εθνικής ασφάλειας» (2008:253).

κέντρα φιλοξενίας».⁵⁰ Πράγματι. Τα hotspot είναι το υβριδικό προϊόν της ένωσής τους· είναι το «κομβικό σημείο» όπου η ευρωπαϊκή «αλληλεγγύη» διασταυρώνεται με τον ευρωπαϊκό «ανθρωπισμό» και είναι το προϋποτιθέμενο για τη λειτουργία και των δύο.

Κι ακόμα περισσότερο, στα hotspot δεν εν-τοπίζονται μόνο τα χωροταξικά «νέα σύνορα» της Ευρώπης, όπως εκτιμούσε ο Rigoni. Στα hotspot επιτελείται θεσμικά η ανασύσταση του *συμβολικού* συνόρου της Δύσης· επανεγγράφεται η παραδοσιακή (αποικιακή και νεοαποικιακή) ιεραρχική σχέση μεταξύ μητρόπολης και περιφέρειας, δυτικού και μη δυτικού κόσμου στο νέο συμφραζόμενο. Στο νοτιοανατολικό άκρο της Μεσογείου, μέσα από την τόσο ορατή και επιβλητική δομική βία, η «Δύση» προβάλλει ως ο απόλυτος επιθυμητός προορισμός για τους πρόσφυγες – που πνίγονται για να φθάσουν – επισκιάζοντας το γεγονός πως η συντριπτική πλειοψηφία των Σύρων έχει καταφύγει, όχι στα «προηγμένα» ευρωπαϊκά κράτη, αλλά σε «αναπτυσσόμενες» χώρες, όπως την Τουρκία, το Λίβανο, την Ιορδανία, το Ιράκ και την Αίγυπτο.⁵¹ Προβάλλει όμως και ως το απόλυτο κανονιστικό ιδανικό για τις χώρες που βρίσκονται στα (περιθ)όριά της: για τις χώρες της Νότιας Ευρώπης/Βόρειας Μεσογείου και ειδικότερα για την Ελλάδα – το ευρωπαϊκό οικονομικο-πολιτικό αντιπαράδειγμα των τελευταίων ετών αλλά και η κύρια πύλη εισόδου στην Ευρώπη για τους πρόσφυγες σήμερα – η «Δύση» ανάγεται σε αποστολή η οποία ποτέ δεν εκτελείται ακριβώς βάσει των προσδοκιών.

Βρισκόμαστε αντιμέτωποι σήμερα, λοιπόν, με τη δημιουργία του νέου βιοπολιτικού συνόρου της εξαίρεσης. Για την Wendy Brown, τα τείχη της ύστερης νεωτερικότητας, οι φράκτες και τα συρματοπλέγματα, όσο κι αν στέκουν ως σύμβολα εξουσίας, καταδεικνύουν την αποσάθρωση της κυριαρχικής εξουσίας· αποτελούν τους «σύγχρονους ναούς του φαντάσματος της πολιτικής κυριαρχίας» (2012:133). Τα hotspot επιστρατεύονται ως εξελιγμένοι μηχανισμοί για τη διατήρηση και την (επαν)εδραίωση αυτής της μυθοπλασίας της κυριαρχίας – της κυριαρχίας της «Δύσης».

---

⁵⁰ http://ec.europa.eu/greece/news/2015/20151010_diloseis_avramopoulos_metanasteftiko_el.htm

⁵¹ <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2015/09/syrias-refugee-crisis-in-numbers/>

Το Στρατόπεδο Συγκέντρωσης

Οι άνθρωποι που συνήθως κρατούνται σ' ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης θεωρούνται ως «ύποπτοι». Δεν μπορούν παραπεμφθούν σε δίκη και να λογιστούν ως ένοχοι με βάση το κοινό δίκαιο, αφού οι πράξεις τους δεν μπορούν να αποδειχθούν ως ποινικά κολάσιμες. Ωστόσο κρατούνται, καθώς κρίνονται από την κυρίαρχη εξουσία είτε ως «επικίνδυνοι» για το κοινωνικό σύνολο στη βάση των υποτιθέμενων πολιτικών τους φρονημάτων, είτε ως «παρεισφρέοντες» στο κοινωνικό σύνολο στη βάση της εθν(ικ)ότητάς τους· η κράτησή τους είναι *διοικητική*.

Σήμερα οι όροι που χρησιμοποιούνται για τους χώρους διοικητικού εγκλεισμού είναι «κέντρα κράτησης» ή «εγκαταστάσεις φύλαξης», είτε ευφημισμοί όπως «κέντρα υποδοχής και φιλοξενίας» (στην ελληνική περίπτωση) ή «ναυτική βάση» (για το σύμβολο του διοικητικού εγκλεισμού για τον 21^ο αιώνα και της επ' αόριστον κράτησης του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας»⁵², το Γκουαντάναμο). Ο όρος «στρατόπεδο συγκέντρωσης» χρησιμοποιείται μόνον υποτιμητικά ή επικριτικά. Καμία επίσημη αρχή δεν κάνει χρήση του. Ο όρος εγκαταλείφθηκε όταν, μετά το τέλος του Β'ΠΠ και την αποκάλυψη των ναζιστικών στρατοπέδων εξολόθρευσης, φορτίστηκε, στη συλλογική μνήμη, με την απόλυτα αρνητική συνδήλωση της πλέον ακραίας, της πλέον παρανοϊκής εκδοχής του.

Όμως η ταύτιση του στρατοπέδου συγκέντρωσης με τα φαινόμενα του ναζισμού και του φασισμού ή ακραίων δικτατοριών δεν αντιστοιχεί με την πραγματικότητα. Παραπέμπει σε μία μανιχαϊστική ανάγνωση του κόσμου ως μεταφυσικής μάχης μεταξύ του Καλού και του Κακού και σ' έναν απλουστευτικό ιστορικό ντετερμινισμό που εξασφαλίζει τη νίκη του Καλού (αλλιώς, της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας). Μία τέτοια ταύτιση με αρνητικά σημασμένα καθεστώτα όχι μόνο αγνοεί τις διαφορετικές κοινωνικές και ιστορικές εκδοχές του φαινομένου του στρατοπέδου και αποσιωπά την ιμπεριαλιστική του καταγωγή, αλλά ακόμα περισσότερο, συγκαλύπτει και εντέλει φυσικοποιεί τις γεωγραφίες του αποκλεισμού που οι κρατικές πρακτικές διοικητικού εγκλεισμού εμπεδώνουν στο τοπίο της πολιτικής μας καθημερινότητας.

---

⁵² Πρβλ. Τζούντιθ Μπάτλερ για την «κράτηση επ' αόριστον» (2009:109-166).

Στην πραγματικότητα, ο θεσμός των στρατοπέδων συγκέντρωσης δεν υπήρξε ούτε ναζιστική εφεύρεση, ούτε ναζιστικό «μονοπάλιο»: είναι πολύ προγενέστερος και δεν καταργήθηκε με το τέλος του ναζισμού.

Ιστορική και πολιτική καταγωγή του στρατοπέδου

Στις μελέτες της Arendt, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης αποτελούν οργανικό συστατικό του ολοκληρωτισμού: αποτελούν την «ποτέ αναγνωρισμένη αλλά άμεσα πραγματοποιημένη απόπειρα ολικής κυριαρχίας στον άνθρωπο» (2003:48) και τα «ειδικά εργαστήρια πειραματισμού στην ολοκληρωτική κυριαρχία» (1973:392). Πρόκειται για το πείραμα της αποδιάταξης των ανθρώπινων όντων: «το ανθρώπινο δοκίμιο απομειώνεται στις πλέον στοιχειώδεις αντιδράσεις, στο σύνολο των αντιδράσεων που μπορούν να εξαλειφθούν και να αντικατασταθούν από άλλα σύνολα αντιδράσεων που συμπεριφέρονται με πανομοιότυπο τρόπο» (1973:456). Με άλλα λόγια, τα στρατόπεδα δε στόχευσαν μόνο στην υποβάθμιση ή/και την εξόντωση ανθρώπων, αλλά, κυρίως, στο πείραμα της εξάλειψης, υπό επιστημονικά ελεγχόμενες συνθήκες, του αυθορμητισμού ως έκφραση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η «*παραγωγική*» διάσταση της εξουσίας των στρατοπέδου έγκειται στο μετασχηματισμό της ανθρώπινης προσωπικότητας σε ένα απλό, ρυθμιζόμενο και χειρίσιμο, πράγμα. Κάτι σαν το σκύλο του Παβλώφ, που έτρωγε όχι επειδή πεινούσε, αλλά επειδή άκουγε το ήχο του κουδουνιού.

Τα στρατόπεδα επινοούνται και πρωτοδοκιμάζονται στα «ζωντανά εργαστήρια»⁵³ (Comaroff 2011:146) των ιμπεριαλιστικών δυτικών αυτοκρατοριών,

---

⁵³ Η Jean Comaroff (2011) αναδεικνύει την «εκλεκτική συγγένεια» μεταξύ του ιμπεριαλισμού και της βιοϊατρικής: το 19^ο αιώνα, η ιατρική επιβεβαίωνε τόσο τη μυθολογία του «επικίνδυνου άγριου» (ως άρρωστο και μολυσματικό σώμα) όσο και εκείνη του «αθώου άγριου» (ως παιδί που δεν έχει αναπτυχθεί ή ως σώμα χωρίς πνευματικότητα), ιδεολογήματα που προσέφεραν νομιμοποιητικό άλλοθι στην ιμπεριαλιστική επέκταση, τον αποικιακό έλεγχο και τη φιλανθρωπική, εκπολιτιστική τους επίφαση. Το θεωρούμενο ως «μολυσματικό» περιβάλλον των αποικιών αποτέλεσε, με τη σειρά του, προνομιακό εργαστήριο για την ανάπτυξη της ιατρικής, της βιολογίας και της συγκριτικής ανατομίας. Ο «ελλατωματικός» Άλλος που προέκυπτε από τις κατώτερες θέσεις στις κλίμακες της ανθρώπινης ύπαρξης, το αντεστραμμένο είδωλο του δυτικού Εαυτού, υπήρξε ιδανικό πειραματόζωο, όχι μόνο για τη διαμόρφωση των ορίων της επιστήμης της βιοϊατρικής, αλλά και των ορίων του ανθρώπινου.

στις αποικίες, την ίδια περίοδο που, στις μητροπόλεις, ολοκληρώνεται εκείνο που ο Foucault θεωρεί «[έ]να από τα σημαντικότερα φαινόμενα του 19^{ου} αιώνα»: «η αναδοχή της ζωής από την εξουσία» (2012: 294, επίσης Mbembe 2003).

Η ανάδυση της βιοπολιτικής και η γένεση του ρατσισμού

Η βιοπολιτική σύμφωνα με τον Foucault, είναι η πολιτική εξουσία που επικεντρώνεται στην πειθαρχική διαχείριση της ανθρώπινης ζωής, τη ρύθμιση της ασφάλειας και της ευημερίας της. Έχει να κάνει με τον έλεγχο του πληθυσμού, χρησιμοποιεί ρυθμιστικούς, κρατικούς μηχανισμούς, ιατρικούς θεσμούς, διαχειρίζεται το βίο των πολιτών στις πιο μύχιες διαστάσεις του· παράγει τη βιοπολιτική νόρμα: το πεδίο του κανονικού που τα υποκείμενα καλούνται να ενσαρκώσουν (Φουκώ 2003).

Ο Foucault περιγράφει μία μορφολογική μετατόπιση της εξουσίας, η οποία λαμβάνει χώρα από το 17^ο ως και το 19^ο αιώνα: από την απόλυτη κυριαρχία, κατά την οποία ο άρχοντας διατηρούσε το δικαίωμα να θανατώνει τους υπηκόους του είτε για να αμυνθεί είτε απαιτώντας να τον υπερασπίσουν, η εξουσία μεταλλάσσεται και ασκείται θετικά πάνω στη ζωή, ρυθμίζοντας, προστατεύοντας και πολλαπλασιάζοντάς την. Από την «εξουσία επί του θανάτου», την κυριαρχία που θανάτωνε και επέτρεπε τη ζωή, περνάμε στην «εξουσία επί της ζωής», τη βιο-εξουσία, που δίνει τη ζωή ενώ επιτρέπει το θάνατο (Φουκώ 2003). Από τον καταναγκαστικό χειρισμό «υπηκόων» περνάμε στην «κανονικοποίηση» ατομικών σωμάτων και τη διαχείριση «πληθυσμών».

Η εξουσία πάνω στη ζωή αναπτύχθηκε σε δύο φάσεις και με δύο κύριες μορφές. Στο τέλος του 17^{ου} και καθ' όλο το 18^ο αιώνα αναπτύσσεται η «ανατομικο-πολιτική»: μία σειρά τεχνικών που στοχεύουν στο ανθρώπινο σώμα, στην κανονικοποίηση και στην πειθάρχηση εξατομικευμένων σωμάτων, κατανέμοντάς τα στο χώρο – ουσιαστικά τοποθετώντας τα εντός ενός πεδίου ορατότητας – και καθιστώντας τα παραγωγικά για την ίδια την εξουσία. Στα μέσα του 18^{ου} αιώνα εμφανίζεται η «βιο-πολιτική», που δεν αποκλείει την πειθαρχική τεχνολογία της ανατομικο-πολιτικής αλλά την τροποποιεί, την τοποθετεί σε εντελώς άλλο επίπεδο. Η νέα εξουσιαστική τεχνολογία εφαρμόζεται όχι στον άνθρωπο ως σώμα, αλλά στον άνθρωπο ως είδος, ως έμβιο ον. Στοχεύει, όχι στην εξατομίκευση του πλήθους, αλλά

στη μαζικοποίησή του: στον «πληθυσμό». Μέσα από τεχνικές όπως οι δημογραφικές και οι στατιστικές αναλύσεις, η βιοπολιτική καθιστά το πλήθος μετρήσιμο και στοχεύει στον έλεγχο και στη ρύθμιση των γενικών φαινομένων του. Παρεμβαίνει στις βιολογικές διαδικασίες ενός πληθυσμού θεσπίζοντας κανονιστικούς μηχανισμούς και θεσμούς πρόνοιας: ενισχύει τη γεννητικότητα, περιορίζει τη νοσηρότητα, διαχειρίζεται τις ποικίλες βιολογικές ανικανότητες (το γήρας, τις αναπηρίες, τα ατυχήματα), τη σχέση των ανθρώπων με το περιβάλλον όπου ζουν (Φουκώ 2003).

Πώς όμως μία εξουσία που επιδιώκει την εξασφάλιση, την αύξηση και την παράταση της ζωής, πώς μπορεί να ασκεί την κατεξοχήν λειτουργία της κυριαρχίας, το δικαίωμα επί του θανάτου (ο.π.);

Σύμφωνα πάντα με τον Foucault, παράλληλα με την ανάδυση της νέας τεχνολογίας της εξουσίας, γεννιέται ο ρατσισμός. Αυτός ο ρατσισμός δεν έχει σχέση με το φαινόμενο της περιφρόνησης ή του μίσους μεταξύ των φυλών, το οποίο άλλωστε προϋπήρχε· πρόκειται για το βιολογικό ρατσισμό που η κοινωνία στρέφει ενάντια στον εαυτό της και που, υιοθετούμενος ως κρατικός μηχανισμός, παρέχει τη δυνατότητα στη βιοεξουσία να εξασκεί την κυριαρχία (Foucault 2012)· να λειτουργεί και ως νεκροεξουσία.

Όπως αναλύει στις διαλέξεις του 1976, το χώρο για τη γένεση του κρατικού ρατσισμού έδωσε ο μετασχηματισμός της γραμματικής του φυλετικού λόγου (ο.π.). Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα πραγματοποιείται μία μετατόπιση στον ιστορικό λόγο που έμελλε να αναδιαμορφώσει τη συνείδηση, την πρακτική και την πολιτική της Ευρώπης: ο ιστορικός λόγος παύει να είναι ο λόγος της κυριαρχίας και διαμορφώνεται ως «αντι-ιστορία», ως ο λόγος των φυλών (ο.π.). Η ιστορία της κυριαρχίας παρουσίαζε και ενίσχυε το μεγαλείο και τη συνέχεια της εξουσίας, εξυμνούσε τον ηγεμόνα και συνέδεε (ουσιαστικά ταυτίζοντας) το σύνολο των υπηκόων με το πρόσωπό του. Η αντι-ιστορία, η ιστορία των φυλών και των συγκρούσεών τους, δημιούργησε στην Ευρώπη ένα εντελώς νέο είδος ιστορικής συνείδησης. Ο νέος λόγος προσέγγισε μυθικά, επικά και θρησκευτικά είδη λόγου και κατήρτισε μία νέου είδους γενεαλογία: ανέδειξε τις ρήξεις, τις εισβολές και τις κατακτήσεις, σύστησε τους νικητές και τους ηττημένους, τους κυρίαρχους και τους υποταγμένους. Αποθεμελίωσε την τριμερή οργάνωση της κοινωνίας (ηγεμόνας-φρουδάρχες-υπόλοιποι) εισάγοντας «μία δυαδική αντίληψη και κατανομή της κοινωνίας και των ανθρώπων: οι μεν από τη μία, οι δε από την άλλη, οι άδικοι και οι

δίκαιοι, οι αφέντες και οι υποτακτικοί, οι πλούσιοι και οι φτωχοί, οι ισχυροί κι όσοι δεν έχουν τίποτ' άλλο από τη δύναμη των χεριών τους [...]» (Foucault 2012:97).

Ανατρεπτικός κι απομυθοποιητικός, ο νέος αυτός λόγος αποδομούσε τη «διά νόμου» ενότητα της κυριαρχίας και διέκοπτε την *ab aeterno* νομιμοποίησή της. Αναδεικνύοντας τις ασυμμετρίες και τις βιαιότητες της έννομης τάξης, ο λόγος των φυλών συνδέθηκε με το βιβλικό λόγο της εξέγερσης και της επαγγελίας του 16^{ου} αιώνα, συναρθρώθηκε με τα επαναστατικά προγράμματα του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα, και με τη μετεπαναστατική συγγραφή της ιστορίας με υποκείμενο το λαό, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Όμως λίγα χρόνια αργότερα, ο λόγος της πάλης των φυλών θα αποτελέσει, διαστρεβλωμένος, έρεισμα για τη γέννηση του ρατσισμού και θα υπηρετήσει την απαξίωση των αποικιοκρατούμενων πληθυσμών (Foucault 2012).

Ο λόγος των φυλών, που αποδόμησε την κυριαρχία του ηγεμόνα, στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα θα ενικοποιηθεί και, ως λόγος της φυλής, θα αποτελέσει θεμέλιο για την κατίσχυση της κυριαρχίας του κράτους. Είναι η στιγμή που συγκροτείται μία αντι-ιστορία επαναστατική, στο πλαίσιο της οποίας η έννοια της πάλης των φυλών αντικαθίσταται με την πάλη των τάξεων (ο.π.). Την ίδια στιγμή, συγκροτείται, ως φραγμός στο επαναστατικό ενδεχόμενο, μία άλλη αντι-ιστορία, η οποία δεν αντιστρατεύεται την πολιτικο-νομική τάξη των πραγμάτων, αλλά την ίδια την ιστορική διάσταση του λόγου της φυλετικής πάλης, τοποθετώντας την στο πεδίο της βιολογίας και της ιατρικής, επανανοηματοδοτώντας την ως πάλη για επιβίωση.

Όταν υποκαθιστά τη φυλετική πάλη η φυλετική καθαρότητα και η αντι-ιστορία αρχίζει να μετατρέπεται σε βιολογικό ρατσισμό, γεννιέται, για τον Foucault (2012), ο ρατσισμός. Η εννοιολογική αυτή μετατόπιση, από τη θεματική του ιστορικού πολέμου στη βιολογική επιβίωση, θα υποκαταστήσει τη δυαδική αντίληψη της κοινωνίας με τη θεματική μιας βιολογικά μονιστικής κοινωνίας, το σώμα της οποίας απειλείται από εσωτερικά, ετερογενή στοιχεία. Την ακεραιότητα, τη συνέχεια και την καθαρότητα της φυλής αναλαμβάνει και υπόσχεται τώρα να προστατέψει το κράτος. Κατ' αυτόν τον τρόπο η κρατική κυριαρχία, «της οποίας τη λάμψη και την ισχύ δεν διασφαλίζουν πλέον οι μαγικές-νομικές τελετουργίες, αλλά οι ιατρικές-τυποποιητικές τεχνικές» (ο.π.:107), εργαλειοποίησε την εναντίον της κριτική: ιδιοποιήθηκε το λόγο των συγκρουόμενων φυλών και μετέτρεψε «το σχέδιο της απελευθέρωσης [...] σε μέριμνα καθαρότητας [...] και] σε επιταγή προστασίας της φυλής [...]» (ο.π.).

Εδώ θα κάνω μία παρένθεση στη φουκωική γενεαλογία του ρατσισμού, για παραβάλω μία παρόμοια αλλά κάπως διαφορετική άποψη, την οποία εκφράζει ο Enzo Traverso: κάνει λόγο για τον «ταξικό ρατσισμό», τον ορισμό, δηλαδή, «του ταξικού εχθρού με φυλετικούς όρους, [τη] θεώρηση της πολιτικής εξέγερσης ως εκδήλωσης μίας ασθένειας του κοινωνικού σώματος και [το] στιγματισμό[...] του επαναστάτη ως φορέα μεταδοτικού ιού» (2013:139). Ο Traverso περιγράφει την ανάδυση του κοινωνικού δαρβινισμού στη Γαλλία και εξηγεί βάσει αυτού τη βίαιη καταστολή της Παρισινής Κομμούνας το Μάιο του 1871.

Ο ταξικός ρατσισμός χρησιμοποιούσε το λόγο της φυλής, τη «ράτσα», ως μεταφορά για τις «επικίνδυνες» τάξεις· ο «κοινωνικός βιολογισμός» (σύμφωνα με το χαρακτηρισμό του Sartre, οπ.π.:141), που θεωρούσε ως απειλή για την κοινωνία τον «εκφυλισμό» των «κατώτερων» στοιχείων της, αναγόταν στην εποχή της βιομηχανικής επανάστασης, όταν οι εργατικές τάξεις είχαν διαχωριστεί από τις «προνομιούχες» τάξεις και είχαν προσεγγιστεί φυλετικά.

Η άνθιση επιστημονικών κλάδων όπως η μικροβιολογία, η πειραματική ιατρική, η ευγονική και η φυλετική ανθρωπολογία, η ανθρωπολογία και η κοινωνιολογία στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, έδωσε το χώρο για τη σύμμιξη επιστήμης και πολιτικής, που εκδηλώθηκε «σ' ένα είδος ιατροποίησης των στρατηγικών της εξουσίας» (οπ.π.:139-140): πολύ διαφορετικά μεταξύ τους κοινωνικά φαινόμενα (από τον αλκοολισμό και την πορνεία ως τις απεργίες και τις εξεγέρσεις) θεωρούνταν ως εκφράσεις μίας και μόνης ασθένειας του κοινωνικού σώματος, ή κληρονομικά ελαττώματα που έβρισκαν ευνοϊκό έδαφος στο βιομηχανικό αστικό περιβάλλον για να εκδηλωθούν. Η χολέρα, της οποίας οι μνήμες ήταν ακόμη νωπές και «αναστάτωναν βαθιά την αστική ευαισθησία» (οπ.π.:140), σχετιζόταν με μία εξωτερική απειλή, προερχόμενη από τους «απολίτιστους» πληθυσμούς των αποικιών, την οποία μετέφεραν μετανάστες και μετέδιδαν οι (κοινωνικά και βιολογικά) κατώτερες τάξεις. Έτσι η χολέρα έπαιρνε τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής ανατροπής· κι ήταν σ' αυτό το πλαίσιο που η «σχεδιασμένη, πειθαρχημένη, οργανωμένη, ψυχρή και απρόσωπη» σφαγή της Κομμούνας (οπ.π.:144) θεωρήθηκε και παρουσιάστηκε όχι ως πολιτική καταστολή αλλά ως «εκκαθάριση» του κοινωνικού σώματος από τα εγκληματικά και παθολογικά στοιχεία.

Ο Traverso παραθέτει αποσπάσματα από εκδόσεις της εποχής, στις οποίες οι εργατικές τάξεις συνδέονται με τις «πρωτόγονες» φυλές των αποικιών και οι φτωχοί

των μεγαλουπόλεων παρομοιάζονται με «αποικιακή εικόνα μιας "σκοτεινής ηπείρου" στο μέσο του πολιτισμού» (2013:142)· ενώ οι κομμουνάροι υποβαθμίζονταν στο επίπεδο των ζώων και παρουσιάζονταν ως «τα άγρια θηρία, τα δύσοσμα ζώα, τα βλαβερά κτήνη» (οπ.π.:145) και συγκρίνονταν «με "αποχαλινωμένους νέγρους" που προσπαθούσαν ξαφνικά "να κυβερνήσουν το καράβι του οποίου έγιναν κύριοι"» (οπ.π.:147). Λίγα χρόνια αργότερα, στο συγκείμενο του ιμπεριαλισμού, η «πρωτόγονη βαρβαρότητα» των κατώτερων τάξεων θα ταυτιζόταν με τους «άγριους» των αποικιών· οι προλετάριοι θα αποτελούσαν τους «άγριους» του «πολιτισμένου» κόσμου.⁵⁴

Ο Foucault συνδέει την εμφάνιση της βιοπολιτικής με την εμφάνιση του καπιταλισμού. Εντοπίζει την ανάπτυξή της στο 19^ο αιώνα και σε μία κοινωνία που χαρακτηρίζεται από απότομη δημογραφική αύξηση και εκβιομηχάνιση, για τη διοίκηση της οποίας το εξουσιαστικό σχήμα της κυριαρχίας έχει ήδη αποδειχθεί ανεπαρκές. Για τον Foucault, «κατώφλι της βιολογικής νεωτερικότητας», είναι η «στιγμή όπου το είδος υπεισέρχεται ως ζητούμενο μέσα στις ίδιες του τις πολιτικές στρατηγικές» (2003:175).⁵⁵

Η βιοπολιτική διαμορφώνει το πλαίσιο ρύθμισης, κατεύθυνσης, ελέγχου και διαμόρφωσης της ζωής σε σωματικό, ατομικό και πληθυσμιακό επίπεδο, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ενίσχυση και η αποδοτικότητα της. Αντίθετα, οι εχθροί της ζωής ενός πληθυσμού θεωρούνται απειλή για την διαίωσιση, την υγεία και την ισχύ του, και η εξόντωση τους είναι προς όφελος της ζωής του πληθυσμού. Η «εξουσία επί του θανάτου», λοιπόν, δεν παύει στην εποχή της βιοεξουσίας αλλά ορθολογικοποιείται, καθώς ασκείται ως συμπληρωματική της εξουσίας που εγγυάται τη διατήρηση ενός πληθυσμού στη ζωή. Στο όνομα της ύπαρξης ενός συνόλου, το δικαίωμα του θανάτου μετατοπίζεται: από δικαίωμα ζωής του ηγεμόνα μετατρέπεται στην άλλη όψη του

---

⁵⁴ Ο θεμελιωτής της «ανθρωποκοινωνιολογίας», ο Gustave Le Bon, έγραφε το 1894 τους *Ψυχολογικούς Νόμους της Εξέλιξης των Λαών* και κατέτασε τις «ανθρώπινες φυλές» με βάση τη «νοητική συγκρότηση» και τα φυσικά και ανατομικά γνωρίσματα. «Η απόσταση ανάμεσα στις κυρίαρχες ελίτ και το προλεταριάτο των πόλεων ήταν, στα μάτια του, "το ίδιο μεγάλη με την απόσταση που χωρίζει το λευκό από το νέγρο"» (Traverso 2013:143).

⁵⁵ Και συνεχίζει: «Για χιλιετηρίδες, ο άνθρωπος παρέμεινε αυτό που ήταν για τον Αριστοτέλη: ένα "ζώον", πού ήταν και "πολιτικόν"· ο νεότερος άνθρωπος είναι ένα ζώο που στην πολιτική του η ζωή του ως έμβιου όντος γίνεται συζητήσιμη» (Foucault 2003:175).

δικαιώματος ενός κοινωνικού συνόλου να θωρακίζει και να κατοχυρώνει τη ζωή του (Φουκώ 2003).

Με την ανάδυση της βιοπολιτικής ο ρατσισμός εντάσσεται ως θεμελιώδης μηχανισμός στη λειτουργία του σύγχρονου κράτους. Μέσω αυτού η εξουσία μπορεί να κατακερματίσει τον πληθυσμό που αναλαμβάνει να εξασφαλίσει. Ο κρατικός ρατσισμός υποδιαιρεί το πεδίο της βιολογίας και τοποθετεί τις διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στα στοιχεία που πρέπει να ζήσουν και σ' εκείνα που πρέπει να πεθάνουν. Κατ' αυτό τον τρόπο μετεγγράφει την κυριαρχία, αυτή τη φορά του κράτους, στην κοινωνία της τυποποίησης⁵⁶. Μετερχόμενη το ρατσισμό, η βιοεξουσία δύναται να ορίσει τα σύνορα της ζωής και να ασκήσει το δικαίωμα της θανάτωσης: διακρίνει τις ζωές σε ανώτερες και κατώτερες, κανονικές και παθολογικές, και αποφασίζει για την εξόντωση εκείνων των ζώων που απειλούν τον άξιο πληθυσμό. Οι ζωές οι οποίες θεωρούνται μολυσματικές και επικίνδυνες για τη ζωή του πληθυσμού θανατώνονται, όχι πια μέσω δημόσιων τελετουργικών εκτελέσεων όπως εκείνες που χρησιμοποιούσε η κυριαρχία του ηγεμόνα, αλλά μέσω της «έμμεσης δολοφονίας» (Foucault 2012: 315).

Η ιμπεριαλιστική επέκταση και η διεθνής πολιτική

Εκείνο που προσπερνά στις αναλύσεις του ο Foucault, είναι πως οι μετατοπίσεις αυτές στο πολιτικό πεδίο εντός του ευρωπαϊκού «πολιτισμένου» κόσμου ολοκληρώνονταν παράλληλα με την ιμπεριαλιστική του επέκταση και τη γένεση της διεθνούς πολιτικής.⁵⁷ Ο βιολογικός ρατσισμός, η εκκαθάριση της κοινωνίας από τα

---

⁵⁶ Η κοινωνία της τυποποίησης είναι, για το Φουκώ, η κοινωνία όπου συναρθρώνονται η ανατομικο-πολιτική και η βιο-πολιτική. Οι τεχνολογίες της πειθάρχησης του σώματος διασταυρώνονται με τις τεχνολογίες της ρύθμισης του πληθυσμού στο «πρότυπο», σε αυτό που μπορεί να εφαρμοστεί εξίσου στο σώμα που πρέπει να πειθαρχηθεί, όσο και στον πληθυσμό που πρέπει να ρυθμιστεί (2012: 311).

⁵⁷ Το εγχείρημα του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού χαρακτηρίζεται τόσο από τις διαφορετικές του χρονικότητες και τοπικότητες όσο και από τους στρατηγικούς σχεδιασμούς και τις τυχαιότητες το κατέστησαν εφικτό. Εδώ εστιάζω στην περίοδο 1884-1914, όταν ο αριθμός των αποικιοκρατικών δυνάμεων αυξάνεται και οι προσαρτήσεις νέων εδαφών επιταχύνεται, με αποτέλεσμα, στο τέλος της περιόδου, οι αποικιοκρατούμενες περιοχές να καλύπτουν το 85% της γης.

Ο ιμπεριαλισμός έθεσε τις βάσεις για τη ρευστοποίηση των σταθερών ορίων του κοινωνικού κόσμου, με συνακόλουθη τη δημιουργία πολιτικών κινήματων με εμμονή στην κατάκτηση και την εθνική αυτοεπιβεβαίωση (Villa 2006). Το πλαίσιο της διεθνούς πολιτικής προέκυψε την περίοδο του

θεωρούμενα ως παθολογικά στοιχεία της, ευδοκίμει ενώ η «εκπολιτιστική αποστολή» της αποικιοκρατίας, με τη συνακόλουθη εξαφάνιση των «κατωτέρων φυλών», ακμάζει: «οι συμπληρωματικές τους απαγορεύσεις συνδυάζονται [...στην] κατάκτηση μέσω της εξόντωσης» (Traverso 2013:67).

Η καρδιά του σκότους (Κόνραντ 1999) επανακαθόρισε τόσο την έννοια της πολιτικής όσο και τον τρόπο άσκησής της: για τη νέα ιμπεριαλιστική πολιτική φιλοσοφία, η ουσία κάθε πολιτικής δομής δεν ήταν άλλη από την εξουσία και η βία αποτελούσε την πρωταρχική μορφή πολιτικής δράσης (Arendt 1973). Για την Arendt, ήταν η αποικιακή κατάκτηση που αποκάλυψε μία προηγουμένως άγνωστη δυναμική για τη βία: η φρίκη του Β' Παγκοσμίου Πόλεμου δεν ήταν παρά η εξάπλωση των μεθόδων που ως τότε εφαρμόζονταν στους «άγριους», στους «πολιτισμένους» λαούς της Ευρώπης (Mbembe 2003). Οι δύο νέοι μηχανισμοί που, σύμφωνα πάντα με την Arendt, ανακαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια των πρώτων δεκαετιών του ιμπεριαλισμού για την πολιτική οργάνωση και τη διακυβέρνηση ξένων πληθυσμών – και αργότερα θα συνδυάζονταν στον απόλυτα καταστροφικό ορθολογισμό των ναζιστικών στρατοπέδων εξόντωσης⁵⁸ – «ήταν η φυλή ως αρχή του πολιτικού σώματος, και [...] η γραφειοκρατία ως αρχή της ξένης κυριαρχίας» (Arendt 1973:185).

Η πολιτική της φυλής, η καταστρεπτική αρχή που προέκυψε από την εμπειρία της ετερότητας, συνδέεται άρρηκτα με την πολιτική του θανάτου: «η φυλή αποτελεί, πολιτικά μιλώντας, όχι την αρχή της ανθρωπότητας αλλά το τέλος της, όχι την καταγωγή των λαών αλλά την αποσύνθεσή τους, όχι τη φυσική γέννηση του ανθρώπου αλλά τον αφύσικο θάνατό του» (ο.π.:157). Εκείνο που ισχυροποίησε η νέα ιμπεριαλιστική συνείδηση, ήταν η θεμελιώδης δεσπόζουσα θέση των «"ανώτερων" έναντι των "κατώτερων φυλών"» (ο.π.:130).

Από την άλλη, η εξαγωγή της οικονομικής παραγωγής συμπλεκόμενη με την εξαγωγή της εξουσίας, η πολιτική της επέκτασης για χάρη της επέκτασης και για την

ιμπεριαλισμού, όταν η αστική καπιταλιστική τάξη, μία σχετικά μικρή ομάδα, διαισθανόμενη πως τα όρια στα οποία έφθανε η οικονομική μεγέθυνση και η καπιταλιστική παραγωγή δεν ήταν οικονομικά αλλά εθνικά, διεκδίκησε ρόλο στο πεδίο της πολιτικής, από το οποίο ως τότε είτε είχε αποκλειστεί, είτε είχε επιλέξει να αποσχει. Σ' αυτό το πλαίσιο, η οικονομική σφαίρα συμπλέχθηκε με την πολιτική, τα οικονομικά συμφέροντα μίας μικρής μερίδας ταυτίστηκαν με τα εθνικά και η πολιτική συγχύθηκε με την εξουσία (Arendt 1973).

⁵⁸ Για μία εμπεριστατωμένη (και συγκλονιστική) καταγραφή του ναζιστικού ορθολογισμού βλ. το ντοκιμαντέρ *Shoah* του Claude Lanzmann (Παρίσι, 1985).

απεριόριστη συσσώρευση του πλούτου, σήμανε τη γραφειοκρατικοποίηση της διακυβέρνησης, την αντικατάσταση του δικαίου με προσωρινά διατάγματα και την υιοθέτηση πρακτικών κυριαρχίας. Κι αυτό γιατί, «[σ]ε αντίθεση με την οικονομική δομή, η πολιτική δομή δεν μπορεί να επεκτείνεται επ' αόριστον» (οπ.π.:126). Ειδικά δε, η πολιτική δομή του έθνους-κράτους – που βασίζεται στο δίκαιο και στην ενεργή συναίνεση ενός ομοιογενούς πληθυσμού στην κυβέρνησή του – δεν μπορούσε να επεκτείνεται παράλληλα με την ιμπεριαλιστική επέκταση· όχι τουλάχιστον χωρίς «να εκφυλιστεί σε τυραννία» (οπ.π.:125). Οι διοικητές των αποικιών, που κυβερνούσαν μέσω εκθέσεων και διαταγμάτων, προήλθαν από την παράδοση της στρατιωτικής πειθαρχίας, επιβάλλοντας το «δίκαιο» στους κατακτημένους πληθυσμούς ως «έναν ανώτερο νόμο επί βαρβάρων» (οπ.π.:126). Οι «εθνικοί αντιπρόσωποι» που προωθήθηκαν για τη διοίκηση των υπό κατοχή πληθυσμών ήταν αξιωματούχοι των οργάνων της κρατικής βίας, του στρατού και της αστυνομίας που, μακριά από τη μητρόπολη, μπορούσαν να «επιβάλουν την τάξη» ανεξέλεγκτοι.

Οι πρώτες δοκιμές

Τα αποικιακά στρατόπεδα υπήρξαν εργαλείο των αποικιοκρατών ενάντια σε εξεγερμένους πληθυσμούς και σε ομάδες ανταρτών κατεχόμενων περιοχών. Σ' αυτή την αρχική μορφή τους, τα στρατόπεδα αποσκοπούσαν στον περιορισμό όχι των εξεγερμένων, αλλά των αμάχων, ώστε να στερήσουν από τους πρώτους πιθανά δίκτυα υποστήριξης.⁵⁹

Το στρατόπεδο υπήρξε, δηλαδή, η ανθρώπινη προέκταση της πολεμικής τακτικής της «καμένης γης», της καταστροφής του οτιδήποτε θα μπορούσε να χρησιμεύσει στον εχθρό. Υλοποιήθηκε πρώτη φορά στην Κούβα, με την επιχειρησιακή ονομασία *reconcentración*. Το 1896, η Ισπανική Εντολή αντιμετώπισε την ανταποικιακή αντίσταση επιβάλλοντας στο νησί στρατιωτικό νόμο και εκτοπίζοντας μέσα σε οκτώ ημέρες το σύνολο του αγροτικού πληθυσμού σε

---

⁵⁹ Το στρατόπεδο συγκέντρωσης, ως ακραία στρατιωτική αγριότητα εναντίον αμάχων, εισήχθη στις πρακτικές διακυβέρνησης των αποικιών την ίδια ιστορική περίοδο κατά την οποία οι δυνάμεις της Δύσης όριζαν τους κανόνες του πολέμου και υπέγραφαν διεθνείς συμβάσεις για τους όρους της «πολιτισμένης» διεξαγωγής των πολεμικών επιχειρήσεων, της χρήσης των όπλων και της μεταχείρισης των αμάχων και των τραυματιών εντός και γύρω από πολεμικές ζώνες. Αναφέρομαι στη Συνθήκη της Γενεύης (1864) και στη Συνθήκη της Χάγης (1899).

οχυρωμένους καταυλισμούς γύρω από τις υπό στρατιωτικό έλεγχο αστικές περιοχές. Περίπου 155.000 με 170.000 από τους *reconcentrados* πέθαναν, σε συνθήκες εξαθλίωσης, από αστία ή/και επιδημίες (García 2011).

Στην αλλαγή του αιώνα και, αυτή τη φορά στη Νότια Αφρική, οι Βρετανοί εφάρμοσαν την ίδια τακτική ενάντια στους Μπόερ. Αφού εξουδετέρωσαν τον αστικό ιστό, έκαψαν τις αγροικίες και τις σοδειές, δηλητηρίασαν τα πηγάδια και σκότωσαν τα ζώα τους. Τα γυναικόπαιδα και οι Αφρικανοί αγροτικοί εργάτες εκτοπίστηκαν σε (ξεχωριστά) στρατόπεδα συγκέντρωσης⁶⁰: μέσα σε ένα χρόνο, κρατούνταν πάνω από 111.000 άνθρωποι στα 45 στρατόπεδα για λευκούς και σχεδόν 44.000 στα 64 στρατόπεδα για μαύρους έγκλειστους που συνολικά δημιουργήθηκαν (Mühlhahn 2010). Εγκαταλειμμένοι στην αστία και τις ασθένειες, υπολογίζεται πως ως και 45.000 άνθρωποι πέθαναν, περίπου 25.000 Μπόερ και ως 20.000 Αφρικανοί (Hyslop 2011). Αυτό που ήταν καινούριο στη βρετανική εκδοχή των στρατοπέδων δεν ήταν η φρίκη, αλλά η εθνοτική στόχευση και διάκριση.⁶¹

---

⁶⁰ Τότε εμφανίζεται για πρώτη φορά ο όρος στην αγγλική γλώσσα. Αποδίδεται στο Βρετανό Βουλευτή των Φιλελευθέρων John Ellis (που για την ειρωνεία της τύχης έφερε το όνομα ενός άλλου τόπου εκτοπισμού), ο οποίος σε επερώτησή του σε συνεδρίαση των Κοινοτήτων, τον Απρίλιο του 1901 αναφέρθηκε στα «camps of concentration», πιθανότατα επηρεασμένος από την ισπανική ορολογία.

Βλ. <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1901/apr/22/camps-of-concentration#S4V0092P0_19010422_HOC_113>

⁶¹ Και για κάποιους οπαδούς του αναθεωρητισμού, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης στη Νότια Αφρική είχαν και κάτι ακόμα καινούριο: όταν το δεύτερο χρόνο της λειτουργίας τους άλλαξε χέρια η διοίκησή τους και κάπως βελτιώθηκαν οι συνθήκες εντός τους, λειτούργησαν ως «εργαλείο για τον εκμοντερνισμό» της κοινωνίας των Μπόερ (!). Για παράδειγμα, στο ‘A Tool for Modernization? The Boer Concentration Camps of the South African War 1899-1902’, *South African Journal of Science* (2010), 106 (5/6): 52-61, η Elizabeth van Heynigen ουσιαστικά περιγράφει τη φρίκη του πρώτου χρόνου λειτουργίας των στρατοπέδων σχεδόν ως μία ατυχή στιγμή αφού, για την ίδια, οι θάνατοι οφείλονταν κατά κύριο λόγο στις επιδημίες (όπως η ιλαρά – που φαντάζομαι θα έστειλε κάποιος μοχθηρός θεός;). Κι ακόμα περισσότερο, παρουσιάζοντας τα στρατόπεδα ως όχημα της νεωτερικότητας – τα οφέλη των οποίων εντοπίζει στην «ενδεδεχόμενη εμπέδωση ιδανικών στη συνείδηση των Αφρικάνερ» όπως π.χ. τις «μεσοαστικές αξίες», την «ιδεολογία της *volksmoeder*» [μητέρα του έθνους] και τον «προνοιακό φεμινισμό» [‘welfare feminism’](;) – όχι μόνο ξεπλένει την Αποικιακή Εντολή από τις εγκληματικές ευθύνες, αλλά εντέλει νομιμοποιεί την ίδια την ύπαρξη στρατοπέδων συγκέντρωσης.

Την ίδια περίοδο, οι Φιλιππινέζοι, έχοντας ήδη επαναστατήσει το 1896 ενάντια στην ισπανική κατοχή, δεν δέχθηκαν την προσάρτησή τους στις ΗΠΑ⁶² και, το 1899, συνέχισαν τον αντιαποικιακό αγώνα. Στα τέλη του 1901, η αμερικανική πλευρά, έχοντας την εμπειρία των πολέμων εναντίον των Ινδιάνων, εκκένωνε και κατέκαιε την ύπαιθρο εκτοπίζοντας τον άμαχο πληθυσμό σε «προστατευμένες ζώνες». Όποιος εντοπιζόταν πέριξ των περιφραγμένων αυτών περιοχών, εκτελούνταν (Bert 2011).⁶³ Η πρωτοτυπία των αμερικανικών στρατοπέδων ήταν η διάκριση του πληθυσμού σε χρήσιμους και σε αναλώσιμους. Κι όμως παρότι η αρχική επέμβαση των Αμερικανών στις Φιλιππίνες είχε το χαρακτήρα της «ανθρωπιστικής παρέμβασης» ενάντια στις «απολίτιστες» πολεμικές πρακτικές των Ισπανών και παρά τον «εκπολιτιστικό» χαρακτήρα της αμερικανικής αποικιοκρατίας (Smith & Stucki 2011), δεκάδες χιλιάδες άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους μέσα σε διάστημα λίγων μηνών από τον υποσιτισμό και τις ασθένειες στα στρατόπεδα συγκέντρωσης – τα «προάστια της κόλασης», όπως τα αποκαλούσε ο διοικητής ενός εξ αυτών (Dumindin 2006).

Μία ακόμη αφρικανική «καινοτομία» ήρθε, αυτή τη φορά από τη Γερμανική Αποικιοκρατική Κατοχή, στην περιοχή της Γερμανικής Νοτιοδυτικής Αφρικής (σημερινής Ναμίμπια). Το 1904, μεσούντος του πολέμου μεταξύ του αποικιακού στρατού και των OvaHerero, η γερμανική διοίκηση δημιούργησε τα *Konzentrationslager* για τον άμαχο πληθυσμό των OvaHerero, ώστε να στερήσει από τους στασιαστές τη δυνατότητα για επάνδρωση αλλά και κάθε μορφής υποστήριξη. Οι κρατούμενοι των στρατοπέδων αυτών δεν πέθαιναν μόνο από την έλλειψη τροφής και υγιεινής, αλλά και από εξάντληση: τα γερμανικά στρατόπεδα προσέθεσαν στον εγκλεισμό την καταναγκαστική εργασία: ο εγκλεισμός δεν λειτουργούσε πια μόνο «για λόγους ασφαλείας» αλλά και για συστηματική οικονομική εκμετάλλευση (Mühlhahn 2010).

Μία δεκαετία αργότερα, στρατόπεδα συγκέντρωσης θα οργανώνονταν στην περιφέρεια της ευρωπαϊκής ηπείρου. Οι Γερμανοί, στο πλαίσιο της πολιτισμικής και οικονομικής ιμπεριαλιστικής πολιτικής τους στην Εγγύς Ανατολή, μετέφεραν τη

---

⁶² Βλ. Συνθήκη του Παρισιού, Δεκέμβριος 1898.

⁶³ Παράλληλα με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις στην ύπαιθρο, στις – στρατιωτικά φυλασσόμενες – «ειρηνευμένες» αστικές περιοχές, η αμερικανική διοίκηση προσέφερε τη δυνατότητα για εκπαίδευση, υπηρεσίες πρόνοιας, αγροτικές μεταρρυθμίσεις, κατασκεύαζε υποδομές, σε μία προσπάθεια να κερδίσει την υποστήριξη του πληθυσμού που «προστάτευε» από τους αντάρτες (Bert 2011).

στρατιωτική και διοικητική τεχνογνωσία τους στους Οθωμανούς συμμάχους τους.⁶⁴ Όταν από το 1914 και μετά ξεκίνησαν οι μαζικές εκτοπίσεις των Αρμενίων στην Ανατολική Ανατολία, όσοι επιζούσαν την πορεία θανάτου κατέληγαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης όπως το Ντέρ εζ-Ζορ [*Deir ez-Zor*], στην έρημο της Συρίας. Όσοι από τους άνδρες-κρατούμενους κρίνονταν ικανοί για στράτευση αλλά «ύποπτου» λιποταξίας, στρατολογούνταν στα «τάγματα εργασίας» (Jørgensen 2003). Το σύστημα των «ταγμάτων εργασίας» [*amele taburlari*] διατηρήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια του Α'ΠΠ και του Ελληνο-Τουρκικού Πολέμου καθώς, εκτός από την κατασκευή υποδομών απαραίτητων για τον ανεφοδιασμό του στρατού, απέτρεπε την ενίσχυση των αντίπαλων δυνάμεων εκτοπίζοντας τους «μη-Μουσουλμάνους» (Neyzi 2003).⁶⁵

Ο Agamben επισημαίνει πως στις «διδυμικές αναλύσεις» της Arendt για την ολοκληρωτική εξουσία «απουσιάζει οποιαδήποτε βιοπολιτική προοπτική» (2005:21). Πράγματι, η Arendt (1973) δεν κάνει άμεση αναφορά στη βιοπολιτική, (άλλωστε η μελέτη της προηγείται είκοσι πέντε χρόνια από τη *Δίψα της Γνώσης*⁶⁶), όμως στην ανάλυσή της για την περίοδο του ιμπεριαλισμού και τη γένεση της διεθνούς πολιτικής, κάνει λόγο, ουσιαστικά, για τον συμπεριληπτικό αποκλεισμό των «λαών χωρίς ιστορία»: ό,τι βρισκόταν στην «περιφέρεια» του κόσμου των ιστορικών εθνών-κρατών βρέθηκε σε κατάσταση εξαίρεσης από την ίδια την ανθρωπότητα.

Οι αποικιοκρατούμενοι πληθυσμοί θεωρήθηκαν από τους κατακτητές όχι διαφορετικοί *εν γένει*, λόγω του χρώματος του δέρματός τους, αλλά διαφορετικοί *ως είδος*, διαφορετικοί από τα ανθρώπινα όντα λόγω της σχέσης τους με τη φύση: βρίσκονταν έξω από το σημαντικότερο ανθρώπινο τεχνούργημα, τον πολιτισμό. Αντιπροσώπευαν όλα εκείνα στα οποία ο άνθρωπος δεν μπορεί να επέμβει κι έχει την τάση να καταστρέφει: έτσι «όταν οι Ευρωπαίοι τους έσφαζαν με κάποιο τρόπο δεν αντιλαμβάνονταν ότι διέπρατταν φόνο» (Arendt 1973:192).

---

⁶⁴ Η Γερμανία ανταγωνιζόταν για την επιρροή στην περιοχή με την Αγγλία, τη Γαλλία και τη Ρωσία. Ειδικότερα, κεντρική ιδέα πίσω από τη γερμανική πολιτική ήταν η σταθεροποίηση και διατήρηση του οθωμανικού καθεστώτος απέναντι στη ρωσική επιρροή (Hofmann 2015).

⁶⁵ Τη ζωή του στο «αμελέ ταμπούρου», στο «τάγμα σκλάβων», περιέγραψε ο Ηλίας Βενέζης στο βιβλίο-(δια)μαρτυρία *Το νούμερο 31328: το βιβλίο της σκλαβιάς* (Αθήνα: Εστία, 2004).

⁶⁶ Φουκώ, Μ. (2003). *Ιστορία της Σεξουαλικότητας: Η δίψα της γνώσης*. (μτφρ. Γ. Ροζάκη). Αθήνα: Ράππα.

Αναδραστικά αποτελέσματα

«Όταν δούμε την έννοια της αποικιοκρατίας στην αμεσότητά της, είναι φανερό πως αυτό που πρώτα κομματιάζει τον κόσμο είναι το να ανήκει κανείς ή όχι στην τάδε φυλή, στο τάδε είδος» (Fanon 1982:14).

Η αποικιακή κουλτούρα και η ιμπεριαλιστική ιδεολογία που διαδίδονταν μέσω του τύπου, της λαϊκής εικονογραφίας και μίας αχανούς επιστημονικής, λόγιας και λαϊκής βιβλιογραφίας που «προπαγάνδιζε την αρχή του δυτικού δικαιώματος στην παγκόσμια κυριαρχία, στην αποικιοποίηση του πλανήτη και στην υποδούλωση ή και τον αφανισμό των "αγρίων λαών"» (Traverso 2013:75), εμπέδωσαν τη(ν αμετάκλητη;) διχοτόμηση του κόσμου σε «πολιτισμό» και «βαρβαρότητα».

Την ιστορία της αποικιοκρατίας ξαναέγραψε, ουσιαστικά, ο Said (2003): μέσα από το ρηξικέλευθο έργο του, ο όρος «οριενταλισμός» ανανοηματοδοτείται για να περιγράψει τη συγκρότηση (και ανασυγκρότηση) της «Ανατολής» ως αντικειμένου συστηματικής, εξουσιαστικής γνώσης εκ μέρους της δυτικής πολιτικής εξουσίας, αλλά και τη δημιουργία της «Ανατολής» ως τόπου ψυχικής προβολής.⁶⁷ «Ψυχολογικά, ο Οριενταλισμός είναι μια μορφή παράνοιας», γράφει ο Said, «μία άλλου είδους γνώση, ας πούμε» (2003:72). Ο δυτικός πολιτισμός ως κυρίαρχος και το δυτικό υποκείμενο ως ορθολογικό και επιστημονοκεντρικό συγκροτήθηκαν απορρίπτοντας (ή σύμφωνα με τον ψυχαναλυτικό όρο των Laplanche και Pontalis [1986], εκβάλλοντας) στοιχεία όπως τη μεταφυσική, τον ανορθολογισμό και τη μαγική σκέψη, στοιχεία που χαρακτήρισαν (και χαρακτηρίζουν) την κατασκευή (και ανακατασκευή) της εικόνας της Ανατολής.

Η θετική εικόνα της Δύσης, οικοδομήθηκε πάνω στο ριζικό Άλλο, την Ανατολή ως αντικείμενο κι αποθετήριο αρνητικών χαρακτηριστικών. Επικαλούμαι εδώ τη θεώρηση της Julia Kristeva για να ισχυριστώ ότι, στη διάρκεια της

---

⁶⁷ Στην ψυχαναλυτική της έννοια, η «προβολή» αφορά τη «λειτουργία μέσω της οποίας το υποκείμενο εκβάλλει από τον εαυτό του και εντοπίζει στους άλλους (πρόσωπα ή πράγματα) ιδιότητες, συναισθήματα επιθυμίες ή ακόμη "αντικείμενα", που παραγνωρίζει ή αρνείται στον εαυτό του. Πρόκειται για μία άμυνα πολύ αρχαϊκής προέλευσης, που δρα ειδικότερα στην παράνοια, αλλά επίσης και στο εσωτερικό "φυσιολογικών" τρόπων σκέψης, όπως η δεισιδαιμονία.» (Laplanche & Pontalis, 1986: 387). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο όρος που μεταφράζεται ως «αρχαϊκής προέλευσης» στην ελληνική έκδοση, στο πρωτότυπο γράφεται ως «primitive origin»...

αποικιοκρατίας, η Δύση κατασκεύασε, στην «Ανατολή» (που εδώ σημαίνει το σύνολο του αποικιοκρατούμενου κόσμου), το αποκείμενό της: «εκείνο που εκπίπτει ή αποβάλλεται από την κοινωνική ορθολογικότητα του συμβολικού συστήματος, [τη] μιαρή ύλη που εκδιώκεται με τρόμο και αποστροφή από το σώμα ως ριζική και εκφυλισμένη ετερότητα, παγιώνοντας έτσι έναν ασφαλή, σταθερό και ακέραιο εαυτό» (Αθανασίου 2006:106).⁶⁸ Η αποβολή, η απόλυτη αποστροφή, η ολοσχερής, σαρωτική ετεροποίηση της «Ανατολής» υπήρξε ζωτική πράξη για την έννοια της «Δύσης».

Η αποκήρυξη της «Ανατολής» στη δυτική συμβολική τάξη νομιμοποίησε και νομιμοποιήθηκε μέσα από την αποικιοκρατία. Η φανταστική γεωγραφία που δημιούργησε η αποικιακή κατάκτηση και τα δραματικά όρια που της έθεσε είχαν επιπτώσεις και στις δύο πλευρές του συνόρου· τα αποτελέσματά τους επηρέασαν τόσο τον αποικιοκρατούμενο κόσμο, όσο και το μητροπολιτικό:

«[δ]εν πρέπει ποτέ να ξεχνάμε ότι ο αποικισμός, με τις τεχνικές το πολιτικό και νομικό του οπλοστάσιο, μετέφερε βεβαίως τα ευρωπαϊκά πρότυπα σε άλλες ηπείρους· είχε όμως επίσης πολυάριθμα αναδραστικά αποτελέσματα στους μηχανισμούς της εξουσίας στη Δύση, στα συστήματα, τους θεσμούς και τις τεχνικές της εξουσίας. Πολλά αποικιακά πρότυπα επανεισήχθησαν στη Δύση και διαμέσου αυτών η Δύση προέβη σε έναν ίδιο αποικισμό, κατά κάποιον τρόπο, σε μία εσωτερική αποικιοκρατία» (Foucault 2012:132).

Στις διαλέξεις του 1976, για αυτή τη μία και μοναδική φορά, ο Foucault συνδέει ρητά την αποικιοκρατία με τις επιπτώσεις της στο εσωτερικό της

---

⁶⁸ Οι «υπέρτατες μυθοπλασίες» της Δύσης και της Ανατολής, παρότι στερούνται οποιασδήποτε οντολογικής υπόστασης κι αποτελούν κατεξοχήν ανθρώπινα δημιουργήματα, έχουν δημιουργήσει κι εξακολουθούν να δημιουργούν πολύ πραγματικά αποτελέσματα· όπως έγραφε ο Said λίγο μετά την 11^η Σεπτεμβρίου, «προσφέρονται εύκολα στη χειραγώγηση και η οργάνωση του συλλογικού πάθους δεν ήταν ποτέ πιο εμφανής απ' ό,τι στην εποχή μας, όταν οι κινητοποιήσεις φόβου μίσους, αηδίας και αναζωπυρούμενης υπεροψίας [...] αποτελούν πολύ μεγάλης κλίμακας εγχειρήματα» (2003: xi- xii).

Ίσως όχι αρκετά εκλεπτυσμένα, όμως εκείνο που εδώ προσπαθώ να εξηγήσω κάνοντας χρήση ψυχαναλυτικών όρων, είναι η δυνατότητα των αισθημάτων αυτών να αναδυθούν και να καλλιεργηθούν· η *διανοητότητα* των αισθημάτων αυτών στη συνθήκη του «εμείς» οι Δυτικοί απέναντι στους «άλλους» – σήμερα τους «Άραβες» ως γενικευτική κατηγορία για το μουσουλμανικό κόσμο. Θέλω να ξεκαθαρίσω ότι προσπαθώ να καταδικάσω και όχι να αναπαράγω την ουσιοποίηση των αφαιρέσεων «Ανατολής» και «Δύσης».

μητρόπολης.⁶⁹ Απηχεί απόψεις που είχαν διατυπωθεί ήδη, πάνω από δύο δεκαετίες νωρίτερα.⁷⁰ Το 1955, ο πολιτικός ακτιβιστής, ποιητής και δάσκαλος του Fanon, Aim Csaire, υποστήριξε ο ότι ο φασισμός πρέπει να θεωρείται ως μια μορφή αποικιοκρατίας που εισέβαλε στην Ευρώπη, καθώς τα υπερπόντια εδάφη φαίνονταν, κορεσμένα πλέον, να εξαντλούνται (Mezzadra & Rahola 2006). Έγραφε για το πώς το «εκπολιτιστικό» εγχείρημα της αποικιοκρατίας είχε γυρίσει μπούμερανγκ για «να απο-πολιτισμικοποιήσει [*decivilize*] [...], να αποκτηνώσει τον αποικιοκράτη» (Csaire 1972:2, η έμφαση του συγγραφέα)· για το ότι, μετά την καυχησιολογία περί της ανωτερότητας της φυλής, «μια γάγγραινα [...] ένα δηλητήριο [είχε] ενσταλαχθεί στις φλέβες της Ευρώπης και, αργά αλλά σταθερά, η ήπειρος [είχε] προχωρήσει προς την βαρβαρότητα» (οπ.π.:3). Για το μαθητή του, η αποικιακή βία είχε εξίσου ολέθρια αποτελέσματα στους ψυχικούς κόσμους των κυρίαρχων, όσο και των κυριαρχούμενων (Fanon 1982).

Ακόμα νωρίτερα, η Arendt επισήμαινε ότι τόσο η πολιτική της φυλής στις μητροπόλεις όσο και οι ρατσιστικές πολιτικές στις αποικίες προήλθαν από μία παρόμοια αντίληψη: τα «δικαιώματα του ανθρώπου» νομιμοποιούνταν μόνο για όσους θεωρούνταν *άξιοι* (Stoler 1995). Το 1951 δημοσίευσε το *The Origins of Totalitarianism* – εντάσσοντας, για πρώτη φορά, το ναζισμό και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης κι εξόντωσης στη δυτική ιστορία, όχι ως μία τυχαία εξαίρεση, αλλά ως πτυχή της νεωτερικότητας – και ανέδειξε το δεσμό μεταξύ του ιμπεριαλισμού και του ολοκληρωτισμού ως συστατικό: μία από τις συνθήκες που κατέστησαν δυνατή την εμφάνιση του ολοκληρωτισμού στην Ευρώπη, διατεινόταν, ήταν οι πρακτικές κυριαρχίας που, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, εισήγαγε ο ευρωπαϊκός ιμπεριαλισμός και νομιμοποίησε ο ρατσισμός στις αποικίες (Arendt 1973).

---

⁶⁹ Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, στη γενεαλογία του Foucault για το ρατσισμό, η αποικιοκρατία εμφανίζεται αργά, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όταν ο φυλετικός λόγος μεταγράφεται σε βιολογικό ρατσισμό και, νομιμοποιώντας τις αποικιακές σχέσεις κυριαρχίας, απαξιώνει τις αποικιοκρατούμενες φυλές ως «κατώτερες».

⁷⁰ Αν όχι ήδη από την περίοδο του ιμπεριαλισμού· με πολύ διαφορετική πρόθεση, ο Eugen Richter (αρχηγός του γερμανικού προοδευτικού κόμματος), ασκώντας κριτική στις ιμπεριαλιστικές πολιτικές του Otto von Bismarck δήλωνε εντός του γερμανικού κοινοβουλίου ότι «η διεθνής πολιτική είναι για ένα έθνος ό,τι η μεγαλομανία για ένα άτομο» (όπως παρατίθεται στο Arendt 1973: 124).

Σύμφωνα με τους Sandro Mezzadra και Federico Rahola (2006), από τη στιγμή που οι μηχανισμοί της αποικιακής κυριαρχίας διηθούνται στις μητροπόλεις, βρισκόμαστε σε μετα-αποικιακό ιστορικό χρόνο. Υπ' αυτή την οπτική, η Ευρώπη βρίσκεται σε «μετα-αποικιακή κατάσταση» (ο.π.) ήδη από το Μεσοπόλεμο: αν το Συνέδριο του Βερολίνου και η χάραξη των συνόρων της Αφρικής από Ευρωπαίους διπλωμάτες σηματοδοτεί την ανάδυση του ιμπεριαλισμού, τότε η δημιουργία των νέων κρατών από τους διπλωμάτες των νικητήριων δυνάμεων του Α'ΠΠ μπορεί να ιδωθεί ως μία στιγμή διάχυσης των αποικιοκρατικών πρακτικών κυριαρχίας στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Και για την Arendt, σηματοδοτεί την απαρχή της εμφάνισης των ευρωπαϊκών στρατοπέδων.

Η Arendt (1973) εντοπίζει την (ευρωπαϊκή) ιστορική καταγωγή του στρατοπέδου στην εξάπλωση του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση στο σύνολο της Ευρώπης – με την οποία, παραδόξως, επήλθε η παρακμή του έθνους-κράτους.⁷¹ Ο Μεγάλος Πόλεμος και τα είκοσι χρόνια εύθραυστης ειρήνης του Μεσοπολέμου, για

---

⁷¹ Μετά τον Α'ΠΠ οι νικήτριες χώρες δημιούργησαν νέα κράτη μέσω των Ειρηνευτικών Συνθηκών και με βάση το μοντέλο του έθνους-κράτους. Όμως στη «ζώνη των μεικτών πληθυσμών» (Arendt (1973:268) εξέλειπαν οι βασικές προϋποθέσεις για την εφαρμογή μιας τέτοιας μορφής πολιτικής οργάνωσης και διακυβέρνησης : η ομοιογένεια του πληθυσμού και η πρόσδεση με το έδαφος. Ως αποτέλεσμα, από έναν πληθυσμό που άγγιζε τα 100 εκατομμύρια, περίπου το 30% αναγνωρίστηκαν επίσημα ως εξαιρέσεις, οι οποίες θα προστατεύονταν από τις «Μειονοτικές Συνθήκες» [Minority Treaties]. Με άλλα λόγια, το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης αποδόθηκε σε κάποιες μόνο εθνοτικές ομάδες, ενώ για τις υπόλοιπες υπήρχαν δύο επιλογές: να μετακινηθούν ή να παραμείνουν στην πατρίδα τους ως μειονότητες, χωρίς ίσα δικαιώματα.

Εγγυητής της εφαρμογής των Μειονοτικών Συνθηκών δεν ήταν οι κυβερνήσεις, αλλά η Κοινωνία των Εθνών. Η νομική κατασκευή της μειονότητας ως μόνιμου θεσμού, η επίσημη αναγνώριση ότι εκατομμύρια άνθρωποι ζούσαν έξω από την κανονική νομική προστασία και χρειάζονταν μία πρόσθετη εγγύηση των στοιχειωδών δικαιωμάτων τους από έναν εξωτερικό, διεθνούς κύρους θεσμό, αποκάλυψε εκείνο που ως τότε λάνθανε στο σύστημα των εθνών-κρατών: ότι μόνο οι εθνικοί πολίτες θα μπορούσαν να είναι πολίτες, μόνο οι άνθρωποι της ίδιας εθνικής καταγωγής μπορούσαν να απολαμβάνουν την πλήρη προστασία των εθνικών νομικών θεσμών.

Οι Μειονοτικές Συνθήκες κατασκεύασαν στη Νοτιοανατολική Ευρώπη τις μειονότητες ως τους εθν(ο)τικούς πληθυσμούς που δεν δικαιούνταν κράτος. Εκείνο που δεν κατάφεραν να προβλέψουν ήταν οι μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών και τα απανωτά κύματα προσφύγων προς την Κεντρική και Δυτική Ευρώπη. Το πρόβλημα που προέκυπτε από την έλευση των ανιθαγενών ήταν διαφορετικό από εκείνο των μειονοτήτων που, παρότι δεν είχαν κράτος, ανήκαν σε κάποιο κράτος. Οι ανιθαγενείς δεν απολάμβαναν πουθενά στον κόσμο το δικαίωμα της διαμονής – και άρα δεν υπήρχε μέρος να επαναπαριστούν (Arendt 1973).

την Arendt, «γκρέμισαν το προσωπαίο του ευρωπαϊκού πολιτικού συστήματος» (1973:267) μετασχηματίζοντας το κράτος από όργανο του δικαίου σε όργανο του έθνους. Η αναδιαμόρφωση του γεωπολιτικού χάρτη της Ευρώπης μετά τον Α'ΠΠ και τα νέα κράτη που δημιουργήθηκαν, ουσιαστικά μετατόπισαν την οργανωτική δομή του έθνους-κράτους, γέροντας την πλάστιγγα προς την πλευρά του έθνους. Αν στην «πολιτειακή» μορφή του έθνους-κράτους, το κράτος όριζε το έθνος ως μία πολιτική κοινότητα ίσων με βάση την ιδιότητα του πολίτη, στην «εθνική» του μορφή, το έθνος όριζε το κράτος βάσει εθνοτικών, πολιτισμικών, γλωσσικών ή θρησκευτικών κριτηρίων, ή βάσει του αίματος και της καταγωγής.

Όταν τα κράτη της Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης βρέθηκαν αντιμέτωπα – για πρώτη φορά – με τεράστιους αριθμούς προσφύγων και απάτριδων, πληθυσμούς που, ούτε ήταν δυνατό να απαλλαγούν από την παρουσία τους, ούτε να τους αφομοιώσουν στον εθνικό κορμό, ένα ήταν το ερώτημα που κυριαρχούσε στις διαβουλεύσεις και τα διεθνή συμβούλια: πώς μπορεί να γίνει ο πρόσφυγας απελάσιμος. Και εδώ η Arendt επισημαίνει πως η λύση που εγκαθίδρυσε ο Χίτλερ, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, δεν ήταν ναζιστική εφεύρεση. Ήδη από τη δεκαετία του 1920, «το μόνο πρακτικό υποκατάστατο μίας ανύπαρκτης πατρίδας ήταν ένα στρατόπεδο εγκλεισμού [...] ήταν η μόνη "χώρα" που ο κόσμος είχε να προσφέρει στους απάτριδες.» (Arendt 1973:284).

Τα πρώτα στρατόπεδα στη Γερμανία ιδρύθηκαν το 1923, στη διάρκεια της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, για τον εγκλεισμό χιλιάδων στρατευμένων κομμουνιστών.⁷² Τότε δημιουργήθηκε και το πρώτο στρατόπεδο για (Εβραίους ως επί

---

⁷² Στην ευρωπαϊκή τους εκδοχή, τα πρώτα στρατόπεδα συγκέντρωσης (σε καιρό ειρήνης) ιδρύθηκαν, ως κρατικός θεσμός, την τρίτη δεκαετία του 20ου αιώνα, με διττή στόχευση: αποτέλεσαν τη λύση στο οργανωτικό πρόβλημα που προέκυψε για την ίδια τη δομή του έθνους-κράτους, αλλά και λειτούργησαν ως εργαλείο για την προστασία του αστικού καθεστώτος, στοχεύοντας στην πολιτική καταστολή και τον αποκλεισμό των πολιτικών του αντιπάλων. Σύμφωνα με τον Πολυμέρη Βόγλη (2004), αν κατά τη διάρκεια του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η τάση στην πολιτική ζωή των φιλελεύθερων ευρωπαϊκών κρατών υπήρξε η ενσωμάτωση ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων – για παράδειγμα με τη διεύρυνση του δικαιώματος ψήφου – από τη δεκαετία του 1920 και μετά, καθώς ο κομμουνισμός φαινόταν να κερδίζει έδαφος, εκδιπλώθηκε η αντίθετη τάση. Στα απόνερα του Μεγάλου Πολέμου οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις είχαν να αντιμετωπίσουν απειλές τόσο εξωτερικές όσο και εσωτερικές των συνόρων τους. Η ταύτιση της εξωτερικής με την εσωτερική ασφάλεια του κράτους συνέδεσε την προστασία του κοινωνικού και πολιτικού καθεστώτος με την προστασία του κράτους, με

το πλείστον) πρόσφυγες, το *Konzentrationslager für Ausländer* [Στρατόπεδο συγκέντρωσης για αλλοδαπούς] (Agamben 2005:257-258). Μετά την αναρρίχηση του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος στην εξουσία, τον Φλεβάρη του 1933, τα στρατόπεδα χρησιμοποιήθηκαν για την εξουδετέρωση των πολιτικών αντιπάλων του ναζισμού. Το πρώτο τέτοιο στρατόπεδο που ίδρυσε η ναζιστική κυβέρνηση υπό τη δικαιοδοσία της Γκεστάπο, ήταν στην πόλη Νταχάου. Πολύ σύντομα δημιουργήθηκαν νέα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας, ως κορύφωση του πογκρόμ που εξαπολύθηκε εναντίον, κυρίως, Εβραίων, Ρομά, ομοφυλόφιλων και αναπήρων. Από το 1941 και μετά ξεκίνησε η υλοποίηση της «τελικής λύσης» με τη δημιουργία στρατοπέδων εξόντωσης βιομηχανικής κλίμακας, σε κατεχόμενες χώρες, όπως αυτά του Μπέλζεκ, του Σέλμνο, του Μαϊντάνεκ, του Σομπιμπόρ, της Τρεμπλίνκα και του Άουσβιτς-Μπίρκεναου.⁷³

Το τέλος της ιστορίας, ακόμα να φανεί

Ο ανθρωπογεωγράφος Claudio Minca, εντοπίζει μία «το λιγότερο, ενοχλητική», «εντυπωσιακή ομοιότητα» μεταξύ του ναζιστικού αρχιπελάγους των στρατοπέδων συγκέντρωσης των άρχων της δεκαετίας 1940 κι εκείνου των ενωσιακών κέντρων κράτησης μεταναστών σήμερα: υποστηρίζει πως, και στις δύο περιπτώσεις, πρόκειται για «χαρτογραφήσεις της φυλής και του πολιτισμού, μεταφρασμένες σε πραγματικές χαρτογραφίες ανθρώπων» (2015: 75-76).

Παρότι η «οικονομική» μετανάστευση είχε προκύψει ως πολιτικό πρόβλημα ήδη κατά το Μεσοπόλεμο,⁷⁴ η κατασκευή του «παράνομου μετανάστη» (Düvell

---

αποτελεσμα τον ολοένα εντεινόμενο κρατικό παρεμβατισμό και την αυταρχικοποίηση του Μεσοπολέμου και την εξομοίωση του πολιτικού αντιπάλου του καθεστώτος με εχθρό του κράτους.

⁷³ Τα ναζιστικά στρατόπεδα εξόντωσης υπερβαίνουν τις δυνατότητες της παρούσας εργασίας. Πιθανώς η μόνη λέξη που ανταποκρίνεται επαρκώς σ' ό,τι συνέβη εντός τους να είναι η εβραϊκή λέξη *Shoah* [καταστροφή]. Στα όρια της δικής μου κατανόησης, η ριζική βία των ναζιστικών στρατοπέδων υπήρξε μία καταστροφή εφάμιλλη των πλέον ακραίων φυσικών καταστροφών. Φυσική καταστροφή. Γιατί θυμίζει πως ο μεγαλύτερος ανθρώπινος μόχθος, η προσπάθειά του να δαμάσει τη φύση και να ξεπεράσει τα όριά της, να κατασκευάσει τον κόσμο του έξω απ' αυτήν, έναν κόσμο διακριτό και αξιολογικά ανώτερο της φύσης, δεν είναι παρά μόνο αυτό: φύση που κάποτε εκρήγνυται ή πλημμυρίζει κι αφανίζει κομμάτια του εαυτού της.

⁷⁴ Η Arendt αναφέρει πως, τη δεκαετία του 1930, οι αλλοδαποί κάτοικοι και οι ξένοι εργάτες που απειλούνταν με επαναπατρισμό έβρισκαν «άσυλο στην ανιθαγένεια» (1973:286). Σημειώνει την

2009) ξεκίνησε μεταπολεμικά· ειδικότερα από την πετρελαϊκή κρίση της δεκαετίας 1970 και μετά, όταν «ο αντιφασισμός έπαψε να αποτελεί το ηγεμονικό ιδανικό στις Δυτικοευρωπαϊκές χώρες» (Tsimouris 2015:90).⁷⁵ Λίγα χρόνια αργότερα, μετά το γκρέμισμα του «σιδηρού παραπετάσματος» και, κυρίως, μετά τη δημιουργία της ΕΕ, ο «παράνομος μετανάστης» έμελε να αναδειχθεί στο νέο Άλλο· αποτέλεσε προνομιακό πεδίο ασφαλειοποίησης,⁷⁶ συγχωνεύοντας στη φιγούρα του (εκ νέου) την εξωτερική απειλή με τον εσωτερικό κίνδυνο (Bigo 2002): ο μετανάστης βρίσκεται και στις δύο πλευρές του συνόρου.

Πρόκειται για μία ενδιαφέρουσα μετατόπιση: στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, την εξωτερική (στρατιωτική) απειλή αποτελεί η Σοβιετική Ένωση, ενώ ως εσωτερική απειλή θεωρείται το σοβαρό έγκλημα, το οποίο καταπολεμά η αστυνομία. Μετά την πτώση του Ανατολικού Μπλοκ και την κατάρρευση της βεβαιότητας του διπολικού συνόρου, τα καθαρά σχήματα της απειλής, καθώς και τα όρια των δραστηριοτήτων μεταξύ ενόπλων δυνάμεων και δυνάμεων ασφαλείας θολώνουν. Και το «πρόβλημα» της κινητικότητας, που απασχολούσε τα ευρωπαϊκά κράτη του Μεσοπολέμου αλλά όχι και της ψυχροπολεμικής περιόδου, επανέρχεται (Bigo 2002).

περίπτωση της Γαλλίας η οποία ανά διαστήματα προσκαλούσε ξένους εργάτες για να καλύψουν τις παραγωγικές της ανάγκες και τους έδωχε σε περιόδους αυξημένης ανεργίας. Μετά τους μαζικούς επαναπατρισμούς του 1935, από τους οποίους «μόνο οι ανιθαγενείς σώθηκαν, οι αποκαλούμενοι "οικονομικοί μετανάστες" και άλλες [εθνοτικές] ομάδες [...] αναμίχθηκαν με τα κύματα των προσφύγων σε ένα κουβάρι που ποτέ ξανά δεν θα μπορούσε να ξετυλιχθεί» (ο.π.).

⁷⁵ Στη δεκαετία του 1970 τα κράτη αποφάσισαν να αντιμετωπίσουν την ανεπιθύμητη μετανάστευση νομικά: την ανακήρυξαν παράνομη και την κατέστησαν αξιόποινη δημιουργώντας νομοθεσίες, διοικητικές διαδικασίες και μεθόδους καταστολής (Düvell 2009), ενώ τη «ρύθμιζαν» μέσω «νομιμοποιήσεων» και «αμνηστεύσεων» (De Genova 2002).

⁷⁶ Χρησιμοποιώντας τον όρο «ασφαλειοποίηση» δεν αναφέρομαι στη θεωρητική προσέγγιση που αναπτύχθηκε από τη Σχολή της Κοπεγχάγης. Με αφορά περισσότερο η ερμηνεία του Didier Bigo (2002) για την ασφαλειοποίηση της μετανάστευσης. Ο Bigo, χωρίς να παραβλέπει τη δυναμική της ακροδεξιάς προπαγάνδας που εκφέρεται από διάφορους κοινωνικούς και κρατικούς φορείς, υποστηρίζει ότι η ασφαλειοποίηση της μετανάστευσης θεμελιώνεται στην «αντίληψη του κράτους ως ένα σώμα ή ένα δοχείο για την πολιτεία», «στο φόβο των πολιτικών για την απώλεια του συμβολικού τους ελέγχου επί των ορίων της επικράτειας» και στην «"ανησυχία" από την οποία ορισμένοι πολίτες που αισθάνονται απειρημένοι υποφέρουν καθώς δεν μπορούν να διαχειριστούν την αβεβαιότητα της καθημερινότητας» (2002: 65). Πρόκειται δηλαδή για μία τεχνολογία διακυβέρνησης, κατά την οποία θεσμικοί φορείς χρησιμοποιούν ή/και ενθαρρύνουν την ανησυχία ώστε «να επιβεβαιώσουν το ρόλο τους ως πάροχοι προστασίας και ασφάλειας και να καλύψουν κάποιες από τις αποτυχίες τους» (ο.π.).

Με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, το σύνορο που διαιρούσε τον κόσμο στα δύο ανανέωσαν και ενημέρωσαν θεωρήσεις που (δυστυχώς) τα επόμενα χρόνια θα αποδεικνύονταν ηγεμονικές: από τη μία, το «τέλος της ιστορίας» σηματοδοτούσε την καθολίκευση της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας σ' έναν μετα-ιδεολογικό κόσμο (Fukuyama 1989)· από την άλλη, η «νέα φάση» στην οποία εισάγονταν η διεθνής πολιτική, χαρακτηριζόταν από τη «σύγκρουση των πολιτισμών» (Huntington 1993). Και παρότι οι απόψεις αυτές παρουσιάζονταν ως ανταγωνιστικές, ήταν, στον πυρήνα τους, εξίσου συντηρητικές. Το «τέλος της ιστορίας» ευαγγελιζόταν την παγκόσμια εξάπλωση της φιλελεύθερης δημοκρατίας,⁷⁷ καθώς αποτελούσε την τελείωση της πολιτικής οργάνωσης, το τελικό στάδιο της ιδεολογικής εξέλιξης. Ο οικουμενισμός της θεώρησης αυτής θυμίζει την άσπρη μάσκα που, για να θυμηθούμε τον Fanon (2008), θα έπρεπε να φορέσει ο μαύρος. Η «σύγκρουση των πολιτισμών» που εντοπιζόταν στις «ρίζες της μουσουλμανικής μήνιως» (Lewis 1990), σχεδόν ρητά, επανέγραφε τη φαντασιακή διχοτόμηση «the west and the rest» ως Δύση/Ισλάμ.

Εδώ ίσως είναι χρήσιμη μία παρένθεση σχετικά με τη δημιουργία της Schengenland (Walters 2002). Η δημιουργία της ΕΕ⁷⁸ και τα νέα ευρωπαϊκά σύνορα είχαν ως αποτέλεσμα μία νέου τύπου πολιτική οντότητα, αλλά και νέου τύπου ιεραρχήσεις και αποκλεισμούς. Από τη μία, η ιδιότητα του Ευρωπαίου πολίτη χάρασσε ένα νέο βιοπολιτικό σύνορο: ο «πολίτης της Ένωσης» κατασκευάστηκε σε αντιδιαστολή με μία γενική ετερότητα, τον «πολίτη τρίτης χώρας».⁷⁹ Και την ίδια

---

⁷⁷ Όπως αυτή βασιζόταν στις αρχές της Γαλλικής Επανάστασης και που, στη διατύπωσή τους, στα Δικαιώματα του Ανθρώπου, η Arendt είχε προ πολλού αποδώσει τις ρίζες του ευρωκεντρισμού (πρβλ. *The Perplexities of the Rights of Man*, Arendt 1973: 290-302).

⁷⁸ Αρχικά με την υπογραφή της Συνθήκης Σένγκεν από το Βέλγιο, τη Γαλλία, τη(ν τότε Δυτική) Γερμανία, το Λουξεμβούργο και την Ολλανδία το 1985.

⁷⁹ Για τον Étienne Balibar (1998), η Ευρωπαϊκή Ένωση «ιδιοποιήθηκε την έννοια του πολίτη» για να ορίσει την ευρωπαϊκή ιθαγένεια (όπως παρατίθεται στο Silveira Gorski 1999:1). Τόσο ο «πολίτης της Ένωσης» (όπως προσδιορίστηκε με το Άρθρο 8 της Συνθήκης του Μάαστριχτ το 1992), όσο και ο «πολίτης τρίτης χώρας», αποτελούν εξίσου νομικά καθεστώτα και πρόκειται για εξίσου πολιτικές ταυτότητες.

Στον ευρωπαϊκό δημόσιο λόγο η αφηρημένη φιγούρα του πολίτη «τρίτης χώρας» πολύ συχνά φυλετικοποιείται ως μη-λευκός-μουσουλμάνος και συγκεντρώνει μία σειρά κοινωνικών «κινδύνων» (από τα ναρκωτικά και το οργανωμένο έγκλημα ως την τρομοκρατία)· «απειλών» που, με σχεδόν φυσικό τρόπο, συνδέονται με τους αιτούντες άσυλο και τους πρόσφυγες.

στιγμή που η ΕΕ καταργούσε τα εσωτερικά της σύνορα για τους *δικούς της* πολίτες, μετατρέπονταν σε «φρούριο»⁸⁰ για να αποκλείσει τους Άλλους των «τρίτων χωρών». Από την άλλη, οι χώρες που επιθυμούσαν να ενταχθούν στη «ζώνη Σένγκεν» έπρεπε να *παραδεχθούν* τη στρατηγική αδυναμία τους και να προσπαθήσουν να βελτιωθούν για να ενταχθούν (Walters 2002). Και εντασσόμενες, ουσιαστικά παραδέχονταν τη *μειονεξία* τους σε σχέση με τα αρχικά, τα αρχετυπικά «ευρωπαϊκά» κράτη-μέλη και αποδέχονταν το ρόλο τους ως «συνοριοφύλακες».

Η μεταφορά της «Ευρώπης-Φρούριο» δεν αναφέρεται μόνο στους διαρκώς εξελισσόμενους μηχανισμούς συνοριακής φύλαξης· αναφέρεται επίσης στις ζώες που χάνονται προσπαθώντας να διασχίσουν τα σύνορά της· και αναφέρεται εξίσου και στις κερκόπορτες που αφήνουν «ανοιχτό» το πέρασμα για τον «εφεδρικό στρατό» των παρανομοποιημένων «χωρίς χαρτιά» εργατών. Τα «τείχη» που υψώθηκαν μετά την πτώση του Τείχους, όπως μας πληροφορεί η Wendy Brown (2012), όσο κι αν στέκουν ως σύμβολα εξουσίας, καταδεικνύουν την αποσάθρωση της κυριαρχικής εξουσίας· δεν είναι παρά σκηνικά μιας προστατευτικής κυρίαρχης εξουσίας, που συγκαλύπτουν την εξάρτηση της «εθνικής οικονομίας» από εκείνο που εν πολλοίς αξιώνουν πως αποκλείουν: το φθινό εργατικό δυναμικό.

Στην Ευρώπη-Φρούριο του 21^{ου} αιώνα το στρατόπεδο δεν είναι πια για εκείνους που στερούνται εθνικότητας, αλλά για εκείνους που έχουν τη *λάθος* εθνικότητα. Για τον Sandro Mezzandra, το στρατόπεδο λειτουργεί ως «ένα είδος θαλάμου αποσυμπίεσης που διαχέει τις εντάσεις που συσσωρεύονται στην αγορά εργασίας. Αυτά τα μέρη παρουσιάζουν το άλλο πρόσωπο της νέας ευελιξίας του καπιταλισμού: είναι συμπαγείς χώροι κρατικής καταπίεσης και μία γενική μεταφορά

---

⁸⁰ Ως τα μέσα της πρώτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα, κι ενώ ισχυροποιούνταν οι μεταναστευτικές ροές από την Ανατολή και το Νότο, η ΕΕ επινόησε και επιστράτευσε δύο παράλληλους νομικούς και επιχειρησιακούς μηχανισμούς για τον έλεγχο της κινητικότητας των «πολιτών τρίτων χωρών», αλλά και την παρανομοποίηση της μη ενδεδειγμένης κινητικότητάς τους: με τον κανονισμό «Δουβλίνο II» (2003) όρισε ότι όσοι ζητούν άσυλο στην ΕΕ μπορούν να το κάνουν μόνο στη χώρα εισόδου τους, καθιστώντας έτσι ως υπεύθυνα για τη διαχείριση των αιτούντων άσυλο και την εξέταση των αιτημάτων τους τα κράτη-μέλη της ενωσιακής παραμεθόριου – και όχι την ίδια την Ένωση. Ο δεύτερος μηχανισμός εστίασε στην ασφαλειοποίηση (και στρατιωτικοποίηση) των ενωσιακών συνόρων για την αποτροπή της «παράνομης» μετανάστευσης με τη δημιουργία της Frontex [Ευρωπαϊκός Οργανισμός για τη Διαχείριση της Επιχειρησιακής Συνεργασίας στα Εξωτερικά Σύνορα των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης] (2004) και λίγο αργότερα ενισχύθηκε με τις RABIT [Ομάδες ταχείας επέμβασης στα σύνορα] (2007).

της δεσποτικής τάσης για έλεγχο της κινητικότητας της εργασίας, που αποτελεί δομικό χαρακτηριστικό του "ιστορικού καπιταλισμού"» (Mezzandra & Neilson 2003: §19).

Το «τείχος γύρω από τη Δύση» (Andreas & Snyder 2000) ορθώθηκε με τεχνολογίες επιτήρησης συνόρων και γραφειοκρατικές διαδικασίες απέλασης και κράτησης «μεταναστών».⁸¹ Ο πολλαπλασιασμός των συρματοπλεγμάτων στο εσωτερικό της Δύσης, των «τόπων εξαίρεσης όπου αστυνομικά καθεστώτα κυριαρχούν επί καθεστώτων δικαιωμάτων», υπήρξε η λύση στο πρόβλημα που προέκυψε για τα κράτη από τις χιλιάδες συλλήψεις παρανομοποιημένων αλλοδαπών (Fassin 2011:219). Και εδώ θα χρησιμοποιήσω για άλλη μία φορά τα λόγια του Fanon, ίσως εκτός των συμφραζομένων τους, όμως η έκκληση του φαίνεται να αντιστοιχεί σε κάθε στιγμή επείγοντος: «[η] διάλυση του αποικιακού κόσμου δεν σημαίνει ότι μετά την κατάργηση των συνόρων θα ανοιχτούν περάσματα ανάμεσα στις δύο ζώνες. Η καταστροφή του αποικιακού κόσμου δεν είναι τίποτα περισσότερο ή λιγότερο από την κατάργηση μίας ζώνης, από το θάψιμό της όσο πιο βαθιά γίνεται στο χώμα, ή την έξωσή της από την επικράτεια» (1982:15).

Στην ευρωπαϊκή μετα-αποικιακή κατάσταση, η διάχυση της αποικιακής κυριαρχικής λογικής όχι μόνο δεν εξαντλείται, αλλά «εξακολουθεί να παράγει τα «περισσότερο ή λιγότερο καταστροφικά [της] αποτελέσματα στις μεθόδους της διακυβέρνησης, την αποτίμηση της μεταναστευτικής εργασίας και την αναδιοργάνωση των λειτουργιών ελέγχου των αυτοχθόνων υπηκοοτήτων της "Δύσης"» (Mezzadra & Rahola 2006:§8). Ακόμα και μετά την οριστική του κατάργηση, το Αποικιακό Σύνορο εξακολουθεί· «πολλαπλασιάζεται σχεδόν παντού, αναπαράγοντας τον εαυτό του στη φαινομενικά ομαλή επιφάνεια του παγκόσμιου παρόντος» (οπ.π.:§34).

---

⁸¹ Τοποθετώ τον όρο σε εισαγωγικά γιατί, παρότι δεν είναι όσο ενοχλητικός όσο οι συνήθεις όροι του επίσημου λόγου (βλ. «λαθρομετανάστες», «παράνομοι μετανάστες», «παράτυποι μετανάστες», αλλά και «νόμιμοι μετανάστες»), είναι, κατ' εμέ, εξίσου προβληματικός: λειτουργεί ως γενικευτική κατηγορία για ανθρώπους των οποίων η μετακίνηση αφορμάται από διαφορετικά κίνητρα και ετερογενείς αιτίες. Συνδέεται με τη λεγόμενη «οικονομική μετανάστευση» (ακόμα ένας προβληματικός όρος), η οποία παραπέμπει σε ιδιόβουλη επιλογή και συγκαλύπτει τις δομικές αιτίες που παράγουν τους μετακινούμενους πληθυσμούς.

Η διάχυση την οποία περιγράφουν οι Mezzadra και Rahola αφορά όχι την ακέραια υιοθέτηση των αποικιακών τεχνολογιών, αλλά την αναδιατύπωση, την ανασύνθεση, τη μετάλλαξη και την παραμόρφωση των τεχνικών της βιοπολιτικής διακυβέρνησης. Η αποικιοκρατία παραμένει σαν «σήψη [rot]» (Stoler 2013:x)· οι φυλετικές οντολογίες που δημιούργησε, τα πολιτικά συστήματα και οι μηχανισμοί κυριαρχίας που παρήγε εξακολουθούν να ενημερώνουν τις μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Για την Ann Laura Stoler (2013), η καταστροφή που επέφερε είναι διαρκής, ενεργή διαδικασία που συνεχίζει να σωρεύει «αυτοκρατορικά συντρίμια»: φυλετικοποιημένους ενδείκτες ιστοριών – παρελθοντικών και παροντικών – της αποικιοκρατίας.

Στην ύστερη νεωτερικότητα το στρατόπεδο συγκέντρωσης παραμένει ο χώρος του δυτικού *πολιτειακού* αποκειμένου· η αριστοτελική «πόλη» που η Δύση αποτελεί στο φαντασιακό της, η ουτοπία που «δημιουργείται μεν για τη διασφάλιση της ζωής, όμως υπάρχει για την ευζωία» (Αριστοτέλης 1993:1252b[29]), *προϋποθέτει* τη δυστοπία των στρατοπέδων συγκέντρωσης· προϋποθέτει το βιοπολιτικό σύνορο της εξαίρεσης για να οριστεί, τοποθετώντας, εντοπιοποιώντας το περιθωριοποιημένο Άλλο, εκείνον και εκείνη που «δεν αποτελεί με κανένα τρόπο μέρος της πόλης», το «θηρίο» (οπ.π.:1253a[28]).

Αντί επιλόγου

Ο Όμαρ είχε γενέθλια πριν λίγες μέρες. Έγινε είκοσι χρονών. Θέλει να σπουδάσει αρχαιολογία. Αγαπά τη μουσική. Παίζει κρουστά και κάνει beat-box. Καπνίζει, έχει ένα τατουάζ στο δεξί του βραχίονα και φοράει ένα σκουλαρίκι σε σχήμα ψαριού – το ζώδιό του. Δεν θυμίζει σε τίποτα τη στερεοτυπική εικόνα του Άραβα-μουσουλμάνου-πολίτη «τριών χωρών», εκτός από τα μαύρα του μαλλιά και γένια και το σταρένιο δέρμα του.

Έφυγε με την οικογένειά του από τη Δαμασκό όταν ισοπεδώθηκε το διπλανό τετράγωνο από το διαμέρισμά τους. Ήταν δεκαέξι χρονών. Έκτοτε έζησε στο Κάιρο της Αιγύπτου, στην Κουάλα Λουμπόρ της Μαλαισίας και, τον τελευταίο χρόνο μόνος του, στην Ισταμπούλ, στην Τουρκία. Πέρασε από την Τουρκία στη Λέσβο τα ξημερώματα της 6^{ης} Δεκεμβρη 2015 με μία φουσκωτή βάρκα μαζί με άλλους τριάντα

επτά ανθρώπους «χωρίς να μετράμε τα μωρά».⁸² Τον συνάντησα την επόμενη μέρα, στο ΠΚΠΑ της Λέσβου. Τον προσέγγισα γιατί, εκτός του ότι μιλούσε άπταιστα αγγλικά, είχε «κάτι» που έκανε αδύνατο το να μην τον προσέξεις. Μιλούσε και χαμογελούσε εκπέποντας «φως»: ήταν «ευτυχισμένος». Είχε επιβιώσει την «πιλοτρομακτική εμπειρία της ζωής [τ]ου»: το ταξίδι με μία βάρκα που οδηγούσε κάποιος χωρίς γνώση ή προηγούμενη εμπειρία. Κι αυτό το έλεγε ένας άνθρωπος που έχει ένα σημάδι από σφαίρα στον ώμο κι ένα θραύσμα οβίδας σφηνωμένο στο πόδι του.

Φθάνοντας στο νησί, μεταφέρθηκε μαζί με τους συνταξιδιώτες του, από άνδρες της Frontex, στο hotspot της Μόρια. Εκεί, «ένας τύπος από τη Γαλλία» τον ενημέρωσε για το πρόγραμμα μετεγκατάστασης. Ο Όμαρ αποφάσισε να ενταχθεί χωρίς δεύτερη σκέψη. Ήταν σίγουρος ότι «είναι διαφορετικό να πας κάπου που σε έχουν διαλέξει από το να πουν "απλά ήρθε"».⁸³ Μέσω του προγράμματος, μεταφέρθηκε στο Golden City Hotel.

Μετά από μερικές μέρες παραμονής στο ξενοδοχείο, διασκεύαζε σαρκαστικά το *Hotel California* των Eagles και τραγουδούσε:

"Relax" says the night man, "you are programmed to receive / you can check-out any time you like, but you can never leave" / Welcome to the Hotel Near Omornia...»

Και πράγματι δεν μπορούσε πια να φύγει. Το μόνο πράγμα που μπορούσε να του εξασφαλίσει τη διάσχιση των ελληνομακεδονικών συνόρων, το συριακό του διαβατήριο, βρισκόταν σε κάποιο συρτάρι της ευρωπαϊκής γραφειοκρατίας.

Καθώς περνούσαν οι μέρες το ξενοδοχείο μεταλλασσόταν σε προσφυγικό καταυλισμό. Μετατρέποταν στην κυριολεξία της λέξης: δοχείο γεμάτο ξένους. Άνθρωποι κάθονταν στην είσοδο, στο πεζοδρόμιο, έξω από τα δωμάτια, στις σκάλες. Ήταν ελεύθεροι να βγουν από το ξενοδοχείο, αλλά δεν είχαν πουθενά να πάνε. Οι ώρες των γευμάτων, αν και αυστηρά καθορισμένες, ήταν οι πιο απρόβλεπτες: ήταν οι πιο πιθανές για ξεσπάσματα θυμού ή/και απελπισίας. Σε ένα τέτοιο ξέσπασμα, μία γυναίκα «άρχισε να σπάει ό,τι έβρισκε μπροστά της». Μετά από αυτό, ο Όμαρ απέφευγε την τραπεζαρία όσο μπορούσε.

Έμεινε στην Αθήνα για περίπου δυόμισι μήνες. Στη διάρκεια αυτή σταδιακά το «φως» του άρχισε να τρεμοπαίζει. Οι ώμοι του έγειραν, η όψη του σοβάρεψε και η

---

⁸² Με πλάγια γράμματα εντός εισαγωγικών σημειώνονται οι όροι και οι φράσεις που χρησιμοποίησε ο ίδιος.

⁸³ Πιθανότατα, το ότι είχε μόνο διακόσια ευρώ στην τσέπη του, ήταν ένα κίνητρο ακόμα...

διάθεσή του χάλασε. Ήταν συνεχώς απαισιόδοξος και εκνευριζόταν με το παραμικρό. Μην έχοντας απολύτως καμία πληροφόρηση για το τι πρόκειται να του συμβεί, αν θα γίνει δεκτή η αίτησή του για να παραμείνει στην Ευρώπη, σε ποια χώρα θα τον στείλουν, τότε θα τελειώσει αυτή η περίοδος αναμονής και, καθώς τα χρήματα του τελείωναν, σε μία πόλη που δεν είχε φίλους και τίποτα να κάνει, περιέγραφε την κατάσταση του ως «μία στάση λεωφορείου στο πουθενά: δεν έχεις τίποτα άλλο να κάνεις από το να στέκεσαι και να περιμένεις».

Στα μέσα Φεβρουαρίου «μετεγκαταστάθηκε» στη Γερμανία. Μεταφέρθηκε σε ένα προσφυγικό κέντρο στην περιφέρεια της Δρέσδης, στεγαζόμενο σε ένα παλιό κτίριο (απομεινάρια του Ψυχρού Πολέμου) και περιφραγμένο με σιδερένιο φράκτη. Προς μεγάλη του απογοήτευση, δεν είχε διαφορετική αντιμετώπιση από εκείνους που είχαν «απλά έρθει» στη Γερμανία χωρίς να ενταχθούν στο πρόγραμμα. Το κέντρο θεωρείται «ανοιχτή» δομή. Ο Όμαρ μπορούσε να εξέλθει του κέντρου, αλλά όχι και να μετακινηθεί ελεύθερα: αν απομακρυνθεί από την πόλη, θεωρείται «παράνομος». Εκεί του δόθηκε μία πλαστική κάρτα με την οποία (και μόνο με αυτήν) μπορούσε να έχει πρόσβαση στις παροχές και τις υπηρεσίες του κέντρου (όπως για παράδειγμα, στα γεύματα). Χάρη στα καλά αγγλικά του, μπόρεσε να εργαστεί ως μεταφραστής για τη διοίκηση του κέντρου – προς 1,05 ευρώ την ώρα. Όταν όμως άρχισε να διαμαρτύρεται και να διεκδικεί τα δικαιώματά του,⁸⁴ θεωρήθηκε «ταραξιάς» και αποβλήθηκε από το κέντρο.

Τώρα βρίσκεται σε ένα άλλο κέντρο, «λιγότερων αστέρων», καθώς δεν έχει κτιριακές εγκαταστάσεις αλλά σκηνές και προσομοιάζει περισσότερο με καταυλισμό. Σχεδόν τέσσερις μήνες μετά την άφιξή του στη χώρα, κι έχοντας περάσει τις απαραίτητες διαδικασίες για την αίτηση ασύλου στο γερμανικό σύστημα, ο Όμαρ, που πίστευε πως πηγαίνοντας «νόμιμα» σ' ένα κράτος που τον «διάλεξε» θα είχε καλύτερη αντιμετώπιση, περιμένει ακόμα να «επανεκκινήσει [restart] τη ζωή του». Και για αυτό περιμένει να ετερο-προσδιοριστεί από την επίσημη Ευρώπη όπως

---

⁸⁴ Όπως εκείνο στην ιδιωτικότητα, όταν κάποια στιγμή, οι άνδρες της ασφάλειας του κέντρου πραγματοποίησαν έρευνα στους κοιτώνες και στα προσωπικά αντικείμενα των «φιλοξενούμενων» απουσία των τελευταίων. Σε μία άλλη περίπτωση, διαμαρτυρήθηκε ενάντια στη συλλογική τιμωρία όλων των «συγκατοίκων» του κοιτώνα, επειδή ένας από αυτούς είχε παραβιάσει την απαγόρευση του καπνίσματος. Ως τιμωρία, εξαναγκάστηκαν όλοι να εξέλθουν του στρατοπέδου για δύο ώρες, χάνοντας έτσι ένα γεύμα. Παραπονούμενος ο Όμαρ, «πήρε» δύο ακόμα ώρες «τιμωρία».

αυτοπροσδιορίζεται: πρόσφυγας. Να θεωρηθεί ως αυτό που είναι· άνθρωπος. Δηλαδή «φύσει πολιτικόν ζῷον» (Αριστοτέλης 1993: 1253a[2-3]).

Δύο λόγια για το τέλος

Το εγχείρημα αυτό ξεκίνησε με πολύ διαφορετικές προθέσεις. Προσδοκούσα στη διπλωματική μου να πραγματευθώ το ζήτημα της επ' αόριστον διοικητικής κράτησης, της «καθαρής *de facto* κυριαρχίας» που, όπως εύστοχα σημειώνει ο Agamben, «είναι αόριστη όχι μόνο στη χρονική της έννοια, αλλά και στη φύση της, αφού βρίσκεται έξω από το δίκαιο» (2002: §6). Σκόπευα να αναφερθώ στις δύο ιστορικές στιγμές που κατέστησαν την Ελλάδα *σωφρονιστική αποικία* (Kafka 2009), στη μετεμφυλιακή περίοδο όπου δεσπόζει η Μακρόνησος και στη διετία 2012-2014 με τα «Προαναχωρησιακά Κέντρα Κράτησης» της κυβέρνησης Σαμαρά.

Με «πρόλαβαν οι εξελίξεις» όμως, όπως λένε στη δημοσιογραφία. Και κατά τη διαδικασία της συγγραφής κατάλαβα πως το κείμενο, καθώς δημιουργείται, αποκτά «ζωή» και ασκεί εξουσία πάνω στο συγγραφέα – ή, τουλάχιστον, αυτό το κείμενο είχε εξουσία πάνω σ' αυτή την άπειρη συγγραφέα. (Ίσως να είναι όπως στην καλλιτεχνική δημιουργία, όπου το έργο προηγείται, λένε, του καλλιτέχνη, ο οποίος πρέπει να «βγαίνει» από τα στενά όρια του εαυτού του και να αφήνει τη διαδικασία της δημιουργίας να ολοκληρωθεί αδιάκοπη.) Ήταν το ίδιο το κείμενο, λοιπόν, που με οδήγησε.

Αναλαμβάνω όμως πλήρως την ευθύνη για τις αδυναμίες του: η απόφαση να ασχοληθώ με την κυριαρχία «από τα πάνω», ήταν συνειδητή. Παρέλειψα να μιλήσω για την αντίσταση που υπάρχει όπου και η εξουσία, για την εμπρόθετη δράση των κυριαρχούμενων, όχι γιατί θεωρώ την κυριαρχία αναπόδραστη ή τους δέκτες της παθητικούς. Μπορεί να οφείλεται στο ότι βίωνα ως αυταρχικό το περιβάλλον που μεγάλωσα (και το σχολείο θηλέων *ήταν*), ή στο ότι οι εφηβικές μου επαναστάσεις «πνίγηκαν στο αίμα» (άλλη μία φράση απ' τη δημοσιογραφία – το κείμενό μου κιτρινίζει όσο πλησιάζει στο τέλος), αλλά πιστεύω με βεβαιότητα ότι μόνος τρόπος να αντικρουστεί η κυριαρχία, κάθε μορφής κυριαρχία, είναι να καταδειχθούν οι καταβολές, οι συνθήκες που την καθιστούν δυνατή, ώσπου ο βασιλιάς να στέκει πια γυμνός.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Agamben, G. (2005). *Homo Sacer: Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*. (μτφρ. Π. Τσιαμούρας). Αθήνα, Scripta.
- _____ (2004). «Κατάσταση εκτάκτου ανάγκης». (μτφρ. Θ. Τραμπούλης). *Σύγχρονα Θέματα* 85: 5-9.
- _____ (2008). «Εμείς οι πρόσφυγες». (μτφρ. Α. Γαβριηλίδης). *Πανοπτικόν*, 11. Διαθέσιμο στο: <https://nomadicuniversality.wordpress.com/2011/06/02/εμεις-οι-πρόσφυγες/>
Τελευταία προσπέλαση: 22/5/2016.
- Αθανασίου, Α. (2012). *Η Κρίση ως «Κατάσταση έκτακτης Ανάγκης»: Κριτικές και αντιστάσεις*. Αθήνα: Σαββάλας.
- _____ (2006) «Αναζητώντας τη "σημειωτική χώρα": ετερότητα, αποστροφή και ο τρόμος του εκ-τοπισμένου υποκειμένου». Στο *Εκ των Υστέρων*. Ψυχαναλυτικό περιοδικό. τεύχος 14: «Ψυχανάλυση και Κοινωνική Ανθρωπολογία». Αθήνα: Εξάντας. 106-135.
- Αθανασίου, Α. & Τσιμουρή, Γ. (2013). «Χαρτογραφώντας τη βιοπολιτική των συνόρων: Σώματα, τόποι, απεδαφοποιήσεις». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140-141 Β'- Γ': 3-37.
- Arendt, H. (2003). «Οι τεχνικές των κοινωνικών επιστημών και η μελέτη των στρατοπέδων συγκέντρωσης». (μτφρ. Β. Ιακώβου). *Σύγχρονα θέματα*, 83: 44-51.
- Αριστοτέλης. (1993). *Απαντα, Τόμος Ι: Πολιτικά Ι*. Αθήνα: Κάκτος.
- Βενέζης, Η. (2004). *Το νούμερο 31328: το βιβλίο της σκλαβιάς*. Αθήνα: Εστία.
- Βόγλης, Π. & Μπουρνάζος, Σ. (2009). «Στρατόπεδο Μακρονήσου 1947-1950: Βία και προπαγάνδα». Στο Χατζηιωσήφ, Χ. (επιμ.). *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Ανασυγκρότηση, Εμφύλιος, Παλινόρθωση 1945-1952*. τ. Δ2. Αθήνα: Βιβλιόραμα. 51-81.
- Βόγλης, Π. (2004). *Η Εμπειρία της Φυλακής και της Εξορίας: Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Γέρος, Π. (2008). «Επανεξετάζοντας τις έννοιες του "Ισλάμ" και της "Ευρώπης": Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 127 Γ': 45-72.
- Comaroff, J. (2011). «Η πάσχουσα καρδιά της Αφρικής: Ιατρική, αποικιοκρατία και το μαύρο σώμα». Στο: Αθανασίου, Α. (επιμ). *Βιοκοινωνικότητες: Θεωρήσεις στην Ανθρωπολογία της Υγείας*. (μτφρ. Μ Λαλιώτης). Αθήνα: Νήσος. 117-151.
- Kafka, F. (2009) *Στη Σωφρονιστική Αποικία*. (μετάφραση Σάββας Στρούμπος). Αθήνα: Νεφέλη. 95-131.
- Κόνραντ, Τζ. (1999). *Η καρδιά του σκότους*. (μτφρ. Α. Παπαθανασοπούλου). Αθήνα: Πατάκη.
- Laplanche, J. & Pontalis, J. B. (1986). *Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης*. (μτφρ. Β. Καψαμπέλης, Λ. Χαλκούση, Α. Σκούλικα, Π. Αλούπη). Αθήνα: Κέδρος.
- Μπάτλερ, Τζ. (2009). *Ευάλωτη Ζωή: Οι δυνάμεις του πένθους και της βίας*. Αθήνα: Νήσος.
- _____ (2008). *Σώματα με Σημασία: Οριοθετήσεις του «φύλου» στο λόγο*. (μτφρ. Π. Μαρκέτου). Αθήνα: Εκκρεμές.
- Πανουργιά, Ν. (2013). *Επικίνδυνοι Πολίτες: Η Ελληνική Αριστερά και η Κρατική Τρομοκρατία*. (μτφρ. Ν. Καλαϊτζής). Αθήνα: Καστανιώτη.
- Silveira Gorski, H.C. (1999). «Η Ευρωπαϊκή Ένωση, οι πρόσφυγες και οι "παράνομοι" μετανάστες». (μετάφραση Δ. Δήμουλης). *Θέσεις*, Τεύχος 68. Διαθέσιμο στο: http://www.theseis.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=674

- Traverso, E. (2013). *Οι Ρίζες της Ναζιστικής Βίας: Μία Ευρωπαϊκή Γενεαλογία*. (μτφρ. Ν. Κούρκουλος). Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Fanon, F. (1982). *Της Γης οι Κολασμένοι*. (μτφρ. Α. Αρτέμη). Αθήνα: Κάλβος.
- Foucault, M. (2012). *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*. (μτφρ. Τ. Δημητρούλια). Αθήνα: Ψυχογιός.
- Φουκώ, Μ. (2003). *Ιστορία της Σεξουαλικότητας: Η δίψα της γνώσης*. (μτφρ. Γ. Ροζάκη). Αθήνα: Ράππα.
- _____ (1989). *Επιτήρηση και Τιμωρία: η γέννηση της φυλακής*. (μετάφραση: Κ. Χατζηδήμου, Ι. Ράλλη). Αθήνα: Ράππα.
- Foucault, M. (1987). *Η Αρχαιολογία της Γνώσης*. Αθήνα: Εξάντας.

Ξενόγλωσση

- Agamben, G. (2002). *The state of emergency*. Απόσπασμα διάλεξης πραγματοποιημένης στο Centre Roland-Barthes. Παρίσι: Universite Paris VII, Denis-Diderot.
Διαθέσιμο στο: <http://www.generation-online.org/p/fpagambenschmitt.htm>
Τελευταία προσπέλαση: 22/5/2016.
- Andreas P, Snyder T, eds. 2000. *The Wall Around the West. State Borders and Immigration Controls in North America and Europe*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Arendt, H. (1973). *The Origins of Totalitarianism*. San Diego, New York, London: Harvest/HJB.
- Athanasiou, A. (2016). *On Critical Resistance and the Need for a European Re-assembly*. (Συνέντευξη στην Ι. Livaditi, 26/2/2016). Διαθέσιμο στο: <http://www.greeknewsagenda.gr/index.php/rethinking-greece/5876-rethinking-greece-athina-athanasiou> Τελευταία προσπέλαση: 22/5/2016.
- Austin, J.L. (1962). *How To Do Things With Words*. London: Oxford University Press.
- Balibar, E. (1998). «Cittadinanza, nazionalità, sovranità». *Critica Marxista*, n. 2-3.
- Balzacq, T. (2008). 'The policy tools of securitization: Information exchange, EU foreign and interior policies'. *Journal of Common Market Studies*, 46 (1), 75-100.
DOI: 10.1177/1354066105052960
- Bauman, Z. (2001). 'Century of camps'. Στο: Beilharz, P. (επιμ.) *The Bauman Reader*. Malden, MA: Blackwell Publishers. 266–280.
- _____ (2000). *Liquid modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U., Giddens, A. & Lash, S. (1994). *Reflexive Modernization*. Cambridge: Polity.
- Benjamin, W. (1968). *Illuminations: Essays and Reflections*. (επιμ. Η. Arendt). New York: Schocken Books.
- Bert, W. (2011). *American Military Intervention in Unconventional War: From the Philippines to Iraq*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bigo, D. (2002). 'Security and immigration: Toward a critique of the governmentality of unease'. *Alternatives* 27 (Special Issue): 63–92.
- Brown, W. (2010). *Walled States, Walled Sovereignty*. New York: Zone Books.
- Buzan, B., Wæver, O. de Wilde, J. (1998). *Security. A new framework for analysis*. Boulder, London: Lynne Rienner.
- Csaire, A. (1972). *Discourse on Colonialism*. New York and London: Monthly Review Press.
Διαθεσιμο στο: http://abahlali.org/files/_Discourse_on_Colonialism.pdf

- De Genova, N. (2002). 'Migrant "Illegality" and Deportability in Everyday Life'. *Annual Review of Anthropology* 31 (1): 419–47.
- Diken, B., & Laustsen, C. B. (2004). *The culture of exception: Sociology facing the camp*. London: Routledge.
- Düvell, F. (2009). *Pathways into Irregularity: The Social Construction of Irregular Migration*. Clandestino project, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy.
- Fanon, F. (2008). *Black skin, white masks*. London: Pluto.
- Fassin, D. (2011). 'Policing Borders, Producing Boundaries. The Governmentality of Immigration in Dark Times'. *Annual Review of Anthropology*, 40:213–26.
- Fukuyama, F. (1989). 'The End of History? '. *The National Interest*. Διαθέσιμο στο: <https://ps321.community.uaf.edu/files/2012/10/Fukuyama-End-of-history-article.pdf>
- García, G. (2011). 'Urban *Guajiros*: Colonial *Reconcentración*, Rural Displacement and Criminalisation in Western Cuba, 1895–1902'. *Journal of Latin American Studies*, 43: 209-235. DOI:10.1017/S0022216X11000010
- Gilroy, P. (2001). *Between Camps: Nations, Cultures and the Allure of Race*. London: Penguin Books.
- Hofmann, T. (2015). «From Silence to Re-Remembrance: The Response of German Media to Massacres and Genocide against the Ottoman Armenians». Στο Kappler, S., Kasparian, S., Godin, R., Chabot, J. (επιμ.). *Mass Media and the Genocide of the Armenians: One Hundred Years of Uncertain Representation*. Basingstoke: Palgrave MacMillan. 85-109.
- Huntington, S. (1993). 'Clash of Civilizations'. *Foreign Affairs*. Διαθέσιμο στο: https://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Acrobat/Huntington_Clash.pdf
- Hyndman, J. & Mountz, A. (2008). 'Another Brick in the Wall? Neo-*Refoulement* and the Externalization of Asylum by Australia and Europe.' *Government and Opposition*, 43: 249–269. DOI: 10.1111/j.1477-7053.2007.00251.x
- Hyslop, J. (2011). 'The Invention of the Concentration Camp: Cuba, Southern Africa and the Philippines, 1896–1907'. *South African Historical Journal*, 63 (2): 251-276. DOI: 10.1080/02582473.2011.567359
- Jørgensen, T. (2003). 'Turkey, the US and the Armenian Genocide'. Στο: Jensen S. L. B. (επιμ.). *Genocide: Cases, Comparisons and Contemporary Debates*. København: The Danish Center for Holocaust and Genocide Studies. 193-223.
- Kaya, I. (2004). 'Modernity, Openness, Interpretation: A Perspective on Multiple Modernities'. *Social Science Information* 43(1): 35–57.
- Kipling, R. (1889). *The Ballad of East and West*.
Διαθέσιμο στο: <http://www.theotherpages.org/poems/kiplin01.html>
- Lewis, B. (1990). 'The Roots of Muslim Rage'. *The Atlantic*. Διαθέσιμο στο: http://pages.pomona.edu/~vis04747/h124/readings/Lewis_roots_of_muslim_rage.pdf
- Mbembe, A. (2003). 'Necropolitics'. *Public Culture*, 15(1): 11-40.
- Mezzadra, S. & Neilson, B. (2003). «Né qui, né altrove. Migration, Detention, Desertion: A Dialogue». *Borderlands*, 2(1).
- Mezzadra, S. & Rahola, F. (2006). 'The Postcolonial Condition: A few notes on the quality of historical time in the global present'. *Postcolonial Text*, Vol 2(1).
Διαθέσιμο στο: <http://postcolonial.org/index.php/pct/article/viewArticle/393/819>
- Minca, C. (2015). 'Geographies of the camp'. *Political Geography*, 49: 74-83.
- Mühlhahn, K. (2010). 'The Concentration Camp in Global Historical Perspective'. *History Compass*, 8 (6): 543–561. DOI: 10.1111/j.1478-0542.2010.00687.x

- Neyzi, L. (2003). 'Trauma, narrative and silence: the military journal of a Jewish "soldier" in Turkey during the Greco-Turkish war'. *Turcica*, 35: 291- 313.
- Nietzsche, F. (1968) *The Will to Power*: (trans. W. Kaufmann. and RJ Hollingdale). New York: Vintage.
- Said, E. W. (2003). *Orientalism*. London: Penguin Books.
- Smith, I. R. & Stucki, A. (2011). 'The Colonial Development of Concentration Camps (1868-1902)'. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 39 (3): 417-437. DOI: 10.1080/03086534.2011.598746
- Stoler A. L. (2013). 'Introduction'. Στο: Stoler A. L. (επιμ). *Imperial debris: on ruins and ruination*. Durham: Duke University Press.
- _____ (1995). *Race and the education of desire: Foucault's History of sexuality and the colonial order of things*. Durham: Duke University Press
- Tsimouris, G. (2015). 'From Mainstream to Extreme: Casino Capitalism, Fascism and the Re-bordering of Immigration in Greece'. *Intersections. EEJSP*, 1(1): 83-99 DOI: 10.17356/ieejsp.v%vi%i.27
- Van Heynigen, E. (2010). 'A Tool for Modernization? The Boer Concentration Camps of the South African War 1899-1902'. *South African Journal of Science*, 106 (5/6): 52-61. DOI: 10.4102/sajs.v106i5/6.242
- Villa, D. (2000). 'Introduction: the development of Arendt's political thought' στο Villa, D. (ed). *The Cambridge Companion to Hannah Arendt*. Cambridge: Cambridge University Press. 1-22.
- Walters, W. (2002). 'Mapping Schengenland: Denaturalizing the Border'. *Environment and Planning D: Society and Space* 20 (5): 561-80.

Ηλεκτρονικές πηγές.

- Dumindin, A. (2006). *Philippine-American War, 1899-1902*.
 Διαθέσιμο στο: <http://philippineamericanwar.webs.com/thelastholdouts.htm>
 Τελευταία προσπέλαση: 8/1/2016.
- Ec.europa*: ο ιστότοπος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. <http://ec.europa.eu/>
- Εθνικό Τοπογραφείο*: ο ιστότοπος για την πρόσβαση στα ΦΕΚ. <http://www.et.gr/>
- Eur-Lex*: ο ιστότοπος για την πρόσβαση στο δίκαιο και άλλα δημόσια έγγραφα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. <http://eur-lex.europa.eu/>
- Europa.eu*: ο επίσημος ιστότοπος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. <http://europa.eu/>
- Hansard 1803-2005*: ο ιστότοπος για τα δημόσια πρακτικά των κοινοβουλευτικών συζητήσεων στη Βρετανία και άλλες χώρες της Κοινοπολιτείας.
<http://hansard.millbanksystems.com>
- Migreurop*: ο ιστότοπος του παρατηρητηρίου που ασκεί κριτική στην «Ευρώπη-Φρούριο»
<http://www.migreurop.org/>
- Παπανικολάου, Δ., Γιανναράς, Σ., Λιγοξυγκάκης, Π., Λυκουριώτη, Ι., Μακρυνιώτη, Δ., Παπαμάρκος, Δ. (9/5/2016). «Σώμα: Ύπνος, θάνατος και ανάσταση. Πολιτικές διαχείρισης του θανάτου και δημιουργίας της ζωής». Συζήτηση στο πλαίσιο του *Ύπνος Project*. Αθήνα: Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών.
 Διαθέσιμο στο: http://www.sgt.gr/gre/SPG1032/?vid=1_idvm7fvw
 Τελευταία προσπέλαση: 20/5/2016.